KULTÚRA SLOVA

Časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu

Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV

HLAVNÝ REDAKTOR

Ján Kačala

VÝKONNÝ REDAKTOR

Matej Považaj

REDAKČNÁ RADA

Eugénia Bajzíková, Klára Buzássyová, Adriana Ferenčíková, Ján Findra, Gejza Horák, Ján Horecký, Ján Kačala, František Kočiš, Ivan Masár, Mária Pisárčiková, Matej Považaj, Jozef Ružička, Anna Rýzková, Ján Sabol

REDAKCIA
813 64 Bratislava, Nálepkova 28

KULTÚRA SLOVA — ROČNÍK 22 — ČÍSLO 6

OBSAH

KAČALA, J.: Kodifikácia slovnej zásoby v Krátkom slovníku slovenského jazyka . . 193
HORECKÝ, J.: Obsahová štruktúra argumentačného textu 203
ŠVEC, Š.: Kybernetická pedagogika a pedagogická kybernetika 209

Rozličnosti

Vývin, vývinový — vývoj, vývojový. J. Horecký . . . 212

Správy a posudky

Slovná zásoba spisovnej slovenčiny z vývinového hľadiska. E. Krošláková 214
Čísla v češtine. F. Malec . . 216
Reprezentačná kniha o liečivých rastlinách. J. Horecký 218

Spytovali ste sa

Perová vetrovka. M. Pisárčiková 220
Odmódniť, odluxusniť. K. Hegerová 221
Ako je to so slovom mrzký. E. Pícha 221
Kedy písať iniciálovú skratku s medzerou. M. Považaj 222
Bageta, pageta, maxirožok. M. Pisárčiková 223
Požiarny, požiarový, požiarnický. M. Považaj 223

KULTÚRA SLOVA

KULTÚRA SLOVA — ROČNÍK 22 — ČÍSLO 6

Kodifikácia slovnej zásoby v Krátkom slovníku slovenského jazyka

JÁN KAČALA

Výkladový slovník spisovnej formy národného jazyka je mnohorozmerné dielo. Jeho prvoradou úlohou je opísať význam zachytených slov a poukázať na významové a formálne súvislosti medzi jednotkami slovnej zásoby. Výkladový slovník však okrem toho prináša oveľa viac informácií o opisovaných prostriedkoch: uvádza ich slovnodruhové zaradenie, gramatické vlastnosti, hodnotí ich z hľadiska spisovnosti — nespisovnosti, ako aj z hľadiska vlastností, ktoré sa tradične zhŕňajú pod názov štýlové, resp. štylistické. Slovník prináša každú lexikálnu jednotku v kodifikovanej písomnej podobe a v istých prípadoch poskytuje aj údaje o výslovnosti lexikálnej jednotky v spisovnom jazyku. S istým zveličením by sme mohli povedať, že každý používateľ hľadá v slovníku riešenie svojho problému a slovník mu ho podľa svojho typu, podľa svojho spôsobu spracovania pomáha riešiť alebo ho priamo rieši. V súčasnej lexikografii sa s touto mnohorozmernosťou výkladového slovníka ráta, a preto sa slovníkové diela tohto typu pripravujú so zreteľom na plnenie takýchto diferencovaných úloh. Preto v slovníku nejde len o výklad významu pomenovaní a o všestranné informácie o nich, lež aj o ich kodifikáciu.

Krátky slovník slovenského jazyka (ďalej KSSJ), vydaný vo vydavateľstve SAV Veda r. 1987, sa takisto pripravoval ako výkladový slovník poskytujúci komplexné informácie o spracúvanej slovnej zásobe súčasnej spisovnej slovenčiny. Ako slovníkové dielo určené širokej používateľskej verejnosti (v 1. vydaní vyšlo v náklade 50 000 výtlačkov) je pre túto verejnosť najzaujímavejšie práve svojou kodifikačnou platnosťou a kodifikačnou funkciou, tým, že podáva kodifikáciu najpoužívanejšej časti slovnej zásoby súčasnej spisovnej slovenčiny; touto

kodifikačnou platnosťou sa totiž dotýka každého používateľa spisovnej slovenčiny.

V KSSJ sa podáva po r. 1945 druhá komplexná kodifikácia slovnej zásoby súčasnej spisovnej slovenčiny. Komplexnosťou myslíme tu to, že sa kodifikuje slovná zásoba v systémovom pohľade, nie jednotlivé lexikálne prostriedky, tak ako sa to bežne robí v osobitných príspevkoch publikovaných v odborných časopisoch Slovenská reč a Kultúra slova alebo v jazykových rubrikách dennej tlače či rozhlasu, v ktorých sa navyše vysvetľuje a propaguje kodifikácia. V tomto druhom prípade ide iba o čiastkové kodifikačné zásahy týkajúce sa jednotlivých pomenovaní. Pravdaže, komplexná kodifikácia na tieto čiastkové kodifikácie, ako aj na predchádzajúcu kodifikáciu slovnej zásoby v šesťzväzkovom Slovníku slovenského jazyka prirodzene nadväzuje a značí v istom zmysle ich syntézu.

Každá nová kodifikácia istým spôsobom pohne predchádzajúcou kodifikáciou. Nejde tu len o to, že nová kodifikácia musí reagovať na to, čo je v jazyku nové, čo saturuje najsúčasnejšie vyjadrovacie potreby. Isté prehodnotenie staršej kodifikácie si vyžaduje sám vývin jazyka a osobitne jeho slovnej zásoby ako najmenlivejšej zložky jazyka, ale aj vývin teórie a presnejší a prehĺbenejší stav poznania jazyka. Z tohto hľadiska sa do nového kodifikačného diela o slovnej zásobe súčasnej spisovnej slovenčiny nielen preniesli výsledky a závery konferencie o slovníku súčasnej spisovnej slovenčiny z r. 1965 (materiál z nej vyšiel v časopise Slovenská reč, *31*, 1966, s. 3—44 a 76—119) a z kritickej revízie I. dielu Slovníka slovenského jazyka v seriáli článkov pod názvom Čítame Slovník slovenského jazyka uverejňovaných v časopise Kultúra slova (roč. *1—7*, 1967—1973), ale najmä sa doň premietli výsledky systematického výskumu slovnej zásoby súčasnej spisovnej slovenčiny, ako prebiehal po vyjdení Slovníka slovenského jazyka od konca šesťdesiatych rokov. V tomto čase vyšlo nielen veľa článkov s lexikálnou tematikou v odborných jazykovedných časopisoch a veľký počet menších príspevkov v jazykových rubrikách Československého rozhlasu v Bratislave a periodickej tlače, lež aj lexikálny diel Atlasu slovenského jazyka (Habovštiak, 1984), ktorý zachytáva jazykovozemepisný obraz vybratých lexikálnych jednotiek v rámci slovenského národného jazyka a tým je inšpirujúci aj pri tvorbe tohto obrazu v prípade takých jednotiek, ktoré nie sú v ňom spracované. Lexikálny diel Atlasu slovenského jazyka (do istej miery to, pravdaže, platí aj o slovotvornom zväzku — pozri Buffa, 1981 a 1978 a o morfologickom zväzku — pozri Štolc, 1981 a 1978) chápeme z hľadiska spracovania slovnej zásoby súčasnej spisovnej slovenčiny ako dielo poskytujúce výskumu spisovnej lexiky nezastupiteľný celonárodný rozmer, to značí, že sa slovná zásoba spisovného jazyka vidí ako

súčasť slovnej zásoby národného jazyka. Ešte bohatšie a hlbšie informácie tohto druhu nám poskytne po dokončení Slovník slovenských nárečí (projekt bol predstavený na konferencii o výskume a opise slovnej zásoby slovenčiny — porov. Ripka a kol., 1984). V tejto súvislosti nemožno obísť ani význam, ktorý bude mať v budúcich rokoch pre opis a kodifikáciu slovnej zásoby slovenčiny pripravovaný Historický slovník slovenského jazyka (rozplánovaný na 6 zväzkov, z nich prvý je odovzdaný do tlače). Aj koncepcia tohto slovníka bola predložená na spomínanej vedeckej konferencii r. 1983 (porov. Blanár a kol., 1984). Ako vidno, odborné pramene, z ktorých sa vychádzalo pri tvorbe KSSJ, sú v porovnaní s prameňmi spred tridsiatich rokov kvalitatívne iné, sú predovšetkým omnoho bohatšie a dokonalejšie, ako to bolo pri príprave nášho prvého komplexného kodifikačného opisu slovnej zásoby spisovnej slovenčiny — Slovníka slovenského jazyka, ktorý, pravdaže, ani po vyjdení KSSJ nestratil svoj vedecký a kultúrno-politický význam a ktorý autorom KSSJ slúžil ako jeden zo základných prameňov poznatkov o slovnej zásobe slovenčiny.

Najdôležitejším prameňom pri tvorbe KSSJ bol však lexikálny archív súčasnej spisovnej slovenčiny, ktorý Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV ako vedeckovýskumné pracovisko cieľavedome buduje od svojho vzniku a sústavne dopĺňa novým materiálom z najrozmanitejších sfér používania spisovnej slovenčiny. Bez tohto archívu by seriózna príprava slovníka súčasnej spisovnej slovenčiny nebola možná, lebo vo výpiskoch sa zračí reálny život daného lexikálneho prostriedku v reči. Excerpuje sa nielen umelecká literatúra, ktorá si pre súčasný stav spisovnej slovenčiny stále zachováva veľký význam, lež najmä odborná (a to vedecká aj vedecko-popularizačná) literatúra a publicistické prejavy. V súčasnosti má lexikálna kartotéka súčasnej spisovnej slovenčiny vyše 5 miliónov lístkov.

Veľmi dôležitú základňu pre lexikografickú prácu predstavujú odborné terminologické slovníky vedných, technických aj záujmových odborov, československé štátne normy (najmä názvoslovné) vydávané Úradom pre normalizáciu a meranie v Prahe, ďalej encyklopedické slovníky (všeobecné aj jednotlivých odborov) a základná odborná literatúra, najmä syntetického rázu. Publikácie tohto druhu slúžia nielen ako doklad o výskyte istého odborného termínu, ale najmä na overovanie jeho významu; odborná slovná zásoba je pritom pre celkovú podobu súčasnej spisovnej slovenčiny veľmi dôležitá, osobitne z hľadiska dynamiky slovnej zásoby.

Kodifikácia je úspešná vtedy, ak sa opiera o výsledky vedeckého výskumu jazyka a vychádza z istej teoretickej platformy, ktorá zahŕňa predovšetkým chápanie spisovného jazyka v rámci národného jazyka, vymedzenie existenčných foriem národného jazyka, otázky štýlového,

sociálneho a teritoriálneho diferencovania národného i spisovného jazyka, vymedzenie pojmu súčasného spisovného jazyka, jeho kontaktov s inými formami národného jazyka aj s inými jazykmi, teoretické otázky kultivovania spisovného jazyka a jazykových prejavov, ako aj kritériá spisovnosti jazykových prostriedkov.

Pri každej novej kodifikácii sa treba rozhodovať v podstate medzi mierou zachovania tradície a jej porušenia. Medzi týmito dvoma krajnými bodmi osciluje rozhodovanie v každom jednotlivom kodifikačnom zásahu. Takýto postup je napokon aj prirodzený, lebo jazyk je aj národná hodnota s rozmerom tradície, aj fenomén, ktorý sa ustavične mení. A pravdaže, menia sa aj postoje používateľov voči jazyku. Podľa nášho presvedčenia má každá kodifikácia dvojjedinú úlohu: udržiavať kontinuitu spisovného jazyka a zároveň reagovať na nové vyjadrovacie potreby a nové prostriedky optimálne triediť a ustaľovať (najmä so zreteľom na systém spisovného jazyka).

Dôležitou metódou kodifikačnej práce v našej jazykovej situácii je kolektívnosť. Pri príprave KSSJ sa prejavila v tom, že každý jav posudzovali najmenej piati jazykovedci (autor hesla a dvaja redaktori v rámci autorského kolektívu a dvaja recenzenti mimo autorského kolektívu). Zložitejšie javy sa riešili na schôdzkach celého autorského kolektívu, a ak sa ani v autorskom kolektíve nepodarilo dosiahnuť jednotný postoj, predkladali sa problémy osobitnej ústavnej kodifikačnej skupine. Táto skupina riešila aj také problémy, kde nebolo jednoty medzi riešením viacerých kodifikačných príručiek, resp. normatívnych pomôcok (napríklad Slovníka slovenského jadyka, terminologických alebo názvoslovných slovníkov, slovníkov cudzích slov, ďalej Morfológie slovenského jazyka, Pravidiel slovenskej výslovnosti a Pravidiel slovenského pravopisu). Kodifikačnej skupine sa predkladali aj nové javy, ktoré bolo treba v KSSJ kodifikovať po prvý raz.

So zreteľom na predpokladané široké používanie slovníka sa žiadalo koncipovať KSSJ ako všestranne upotrebiteľnú príručku naznačujúcu riešenia aj v takých prípadoch, ktoré sa v ňom priamo nezachytávajú. Tak sa postupovalo pri niektorých pravidelne tvorených odvodeninách (napr. pri prídavných menách zakončených príponou *-teľný, -ový, -ivý, -avý),* ktoré v slovníku nie sú spracované, ale používateľ, ovládajúci systém spisovnej slovenčiny, si v prípade potreby tieto deriváty môže k príslušným základovým slovám ľahko pritvoriť. Týka sa to napríklad prídavného mena *hodnotiteľný,* ktoré ako regulárne utvorené od slovesa *hodnotiť,* ale relatívne zriedkavejšie sa vyskytujúce v reči, nie je v KSSJ zachytené, no zo slovesa *hodnotiť,* ktoré sa v KSSJ prirodzene uvádza, si ho môže každý používateľ slovníka utvoriť. Analogicky to platí aj o prídavnom mene *monzúnový* vo vzťahu k základu *monzún*

alebo o prídavných menách *hompáľavý, holengavý* vo vzťahu k základovým slovesám *hompáľať, holengať* atď.

Kodifikáciu jadra slovnej zásoby spisovnej slovenčiny v KSSJ (v rozsahu asi 50 000 najpoužívanejších slov) treba chápať ako organickú súčasť kodifikácie celej slovnej zásoby spisovného jazyka, ba i celej spisovnej slovenčiny. Máme tu teda na mysli aj kodifikáciu odbornej slovnej zásoby podľa jednotlivých odborov v terminologických slovníkoch a súpisoch, kodifikáciu prevzatých (cudzích) slov v slovníkoch cudzích slov a z druhej strany kodifikáciu gramatického systému v gramatických príručkách, výslovnosti v ortoepických pravidlách a pravopisu v pravopisných pravidlách. Kodifikácia slovnej zásoby, resp. jej jadra zachyteného v KSSJ je teda iba zložkou kodifikácie celého spisovného jazyka. Z toho pre výkladový slovník vyplývajú závažné dôsledky, najmä nevyhnutnosť vnútorne prepojiť kodifikáciu slovnej zásoby s ostatnými zložkami kodifikácie. Opis a kodifikáciu jadra slovnej zásoby pokladáme zároveň za súčasť vedeckého opisu celého národného jazyka — vrátane jeho územných nárečí a histórie.

Vlastná kodifikačná práca predpokladá predovšetkým tieto kroky: *1.* rozhraničenie spisovných prostriedkov od nespisovných (na to slúžia kritériá spisovnosti jazykových prostriedkov, medzi ktorými má dominujúce postavenie ústrojnosť čiže štruktúrnosť, resp. vlastnosti, podľa ktorých určujeme zhodu jazykového prostriedku so systémom); *2.* v rámci spisovných prostriedkov odlíšenie neutrálnych prostriedkov od príznakových, pričom príznakovosť sa týka rozmanitých aspektov: ide tu o *a)* príslušnosť k štýlovej vrstve podľa funkčných štýlov spisovného jazyka (napríklad odborný, hovorový, publicistický, poetický prostriedok), *b)* uplatnenie citového postoja podávateľa (podľa toho sú prostriedky expresívne, hypokoristické, pejoratívne, vulgárne atď.), *c)* charakteristiku prostriedku na časovej osi (podľa toho sú prostriedky nové, zastarávajúce, zastarané, archaické a pod.) a *d)* o charakteristiku prostriedku z hľadiska frekvencie (podľa toho sa rozoznávajú napríklad zriedkavé, ojedinelé, okazionálne a pod. prostriedky); *3.* v rámci nespisovných prostriedkov bližšie určenie podľa príslušnosti k existenčnej forme národného jazyka alebo k istej nespisovnej vrstve prostriedkov (ide tu o nárečové prostriedky, ďalej slangové alebo subštandardné prostriedky).

Zo strany praktického používateľa jazyka je veľmi dôležité vedieť slovník čítať a správne používať práve z hľadiska jeho kodifikačnej funkcie. Za lakonickými skratkami ako *hovor., expr., pejor., zried., arch., odb.* atď. a na druhej strane za skratkami typu *nár., slang., subšt.* sa skrývajú dôležité údaje o tom, či ide o lexikálne prostriedky spisovné alebo či sa týmito skratkami upozorňuje, že slovo nepatrí do normy spisovného jazyka. KSSJ (tak ako aj každý iný slovník) pred-

pokladá kultivovaného používateľa, ktorý musí dodržiavať základné pravidlá pri používaní, t. j. aj oboznámiť sa s významom jednotlivých kvalifikátorov. V menej informovanej časti verejnosti je totiž rozšírený názor (tradovaný pri používaní Pravidiel slovenského pravopisu), že všetko to, čo v slovníku je, je spisovné, a naopak to, čo slovník neuvádza, do spisovného jazyka nepatrí. Skutočnosť je však iná, oveľa zložitejšia. Keďže slovník malého typu, akým je aj KSSJ, zachytáva iba jadro slovnej zásoby, nedostali sa doň desiatky tisícov slov. Táto absencia však môže mať dvojakú príčinu: *1.* Slovo je spisovné, no z dôvodov ohraničenia miesta v slovníku sa muselo vynechať ako slovo nestojace v centre všeobecnej slovnej zásoby alebo ako slovo, ktoré si používateľ ľahko dotvorí podľa základných slov (zo slovotvorného hniezda) zachytených v slovníku. Ak sa uvádza napr. slovo *brusnice,* na základe pravidelného tvorenia slov možno vyvodiť, že spisovné je aj neuvádzané slovo *brusničie. 2.* Slovo nepatrí do slovnej zásoby spisovného jazyka. — Z povahy (najmä z rozsahu) slovníka vyplýva, že táto dvojakosť sa nedá odstrániť. Vnímavému a poučenému používateľovi to však nemusí byť na prekážku, lebo pri posudzovaní slov neuvádzaných v slovníku sa môže oprieť o analogické prípady, ktoré sa zachytávajú.

KSSJ je výkladový slovník spisovného jazyka, ale práve z hľadiska dôslednejšieho plnenia kodifikačného poslania a regulačnej funkcie vo vzťahu k jazykovej praxi zachytáva aj časť nespisovných prostriedkov, najmä takých, ktoré sa v spisovných prejavoch (napríklad v umeleckej literatúre) používajú častejšie, sú všeobecne známe alebo charakteristické pre vyjadrovanie vo veľkej nárečovej oblasti. Na usmerňovanie jazykovej praxe slúžia aj také charakteristiky spracovaných slov, ako sú *vhodnejšie, lepšie* s uvedením odporúčaného pomenovania. Tomuto cieľu slúži aj charakteristika *nesprávny výraz.* Takéto lexikografické postupy sú známe aj zo Slovníka slovenského jazyka a iných kodifikačných pomôcok. Netradičný, nový je však kvalifikátor *subštandardný výraz* (k jeho chápaniu a používaniu v KSSJ porov. Kačala, 1984 a Pisárčiková, 1988).

Oproti predchádzajúcej súhrnnej kodifikácii slovnej zásoby v Slovníku slovenského jazyka sú v KSSJ badateľné presuny tak na osi spisovnosť — nespisovnosť lexikálnych jednotiek, ako aj v rámci týchto dvoch proti sebe stojacich kategórií, t. j. v samej oblasti spisovných prostriedkov, resp. v samej oblasti nespisovných prostriedkov. Zmeny na osi spisovnosť — nespisovnosť pomenovaní sa týkajú pohybu od nespisovnosti k spisovnosti, ako aj opačného pohybu od spisovnosti k nespisovnosti. Pohyb od nespisovnosti k spisovnosti možno ilustrovať napríklad slovami *ľadvina* (v KSSJ bez označenia, v SSJ označené ako krajové), *chrupavka* (teraz bez označenia, v SSJ vysádzané oby-

čajným typom písma s informáciou, že za správne sa pokladá *chrupka)*, *dubák* (v KSSJ bez označenia, v SSJ ako ľudové), *haspra* (v KSSJ bez označenia, v SSJ ako ľudové), *dupľovaný* (v KSSJ s označením hovorový výraz, v SSJ ako ľudové), *slíž* (v KSSJ ako hovorové slovo, v SSJ ako krajové), *piadlo* (v KSSJ bez označenia, v SSJ ako nárečové slovo). Pohyb od spisovnosti k nespisovnosti ukazujú slová typu *liknavý, liknavec* (v SSJ označené ako knižné s údajom, že sú českého pôvodu, v KSSJ sú vysádzané obyčajným typom písma a za údajom *správne* sú uvedené polotučným typom písma spisovné ekvivalenty), *plevel, pleveľ, plevelový, plevelný, plevelnatý* (v SSJ bez označenia okrem podoby *pleveľ*, ktorej sa pripisuje príznak knižnosti (!), v KSSJ sú vysádzané obyčajným typom písma a za údajom *správne* sú uvedené polotučným typom písma spisovné ekvivalenty), *preslov* (v SSJ s označením knižný výraz, v KSSJ je vysádzané obyčajným typom písma a za údajom *správne* sú polotučným typom písma uvedené spisovné ekvivalenty), *drásať* (v SSJ s označením knižný zastaraný výraz, v KSSJ vysádzané obyčajným typom písma a za údajom *správne* sa polotučným typom písma uvádzajú spisovné ekvivalenty), *horkokrvný* (v SSJ označené ako knižné s informáciou o českom pôvode, v KSSJ je vysádzané obyčajným typom písma, označené ako nespisovné a za týmto údajom nasledujú polotučným typom písma vysádzané spisovné ekvivalenty), *pokuľhávať* (v SSJ označené ako knižné slovo, v KSSJ vysádzané obyčajným typom písma, označené ako nespisovné a za týmto údajom sa polotučným typom písma uvádzajú spisovné výrazy), *chovať sa* (v SSJ bez označenia, v KSSJ sa postoj k tomuto slovu vyjadruje tak, že za údajom *vhodnejšie* sa uvádza sloveso *správať sa), fraj* (v SSJ s označením nižší hovorový výraz, v KSSJ označený ako subštandardný výraz) atď.

Novo, resp. po prvý raz vo výkladovom slovníku spisovnej slovenčiny sa kodifikujú v KSSJ viaceré pomenovania, napr. *grep* (ako hovorové slovo popri neutrálnom označení *grapefruit)*, radová neurčitá číslovka *entý* ako matematický termín, *grázel* (ako subštandardný výraz so spisovnými náprotivkami *uličník, lapaj, výtržník), kanada* (ako hovorové expresívne slovo s významom „zábavná udalosť, zábava"), *doličný* (vysádzané obyčajným typom písma a s údajom, že správny slovenský ekvivalent je *usvedčujúci)* a pod.

Dynamika súčasného stavu spisovného jazyka sa prejavuje okrem iného vznikaním lexikálnych, slovotvorných, morfologických a hláskových variantov. V súlade so stavom v norme kodifikuje KSSJ varianty v takých prípadoch ako *kľakať (si), rožok* a *roštek, pripnúť* a *pripäť, prilietať, priletovať* a *priletúvať, obmotať — obmoce/obmotá, obmocú/obmotajú, obmoc/obmotaj, oblúčik* — gen. *oblúčika/oblúčka, mľaskavý* a *mliaskavý* a ďalšie. Niektoré hláskové a pravopisné varianty slov sa

kodifikujú po prvý raz. Tak je to napr. s podobami *kašľať, zakašľať, rozkašľať sa, pokašliavať, vykašliavať,* ktoré sa uvádzajú ako rovnocenné popri doteraz kodifikovaných podobách *kašlať, zakašlať, rozkašlať sa, pokašlávať, vykašlávať.* Podobne sa popri podobe *guláš* s tvrdým *l* kodifikuje (v zhode s výsledkami novšieho výskumu) aj podoba *guľáš* s mäkkým *ľ.*

Z pravopisných variantov uvádzame písanie pôvodných príslovkových výrazov typu *do biela, na červeno, do videnia, od oka, od nepamäti, za mokra* atď. zároveň aj ako jedno slovo: *dobiela, načerveno, dovidenia, odoka, odnepamäti, zamokra.* Tento variantný spôsob písania sa uplatňuje pri príslušných lexikálnych jednotkách dôsledne, a tým sa veľmi citeľne zjednodušuje ich pravopis. Keďže písanie dovedna je vývinovo progresívne, uvádza sa v KSSJ na prvom mieste. Z tohto spôsobu kodifikácie vyplýva pre používateľa slovníka záver, že tento variantný spôsob písania má alebo môže uplatňovať v príslušných prípadoch univerzálne, t. j. aj vtedy, keď sa v KSSJ z dôvodov výberu isté výrazy nezachytávajú, napr. *odmladi* aj *od mladi, za slobodna* (ako príslovkový výraz je zachytený v KSSJ v hesle *slobodný)* aj *zaslobodna.* V tých prípadoch, keď sa niektoré jednotlivé výrazy už v predchádzajúcej kodifikácii písali iba dovedna, t. j. ako jedno slovo, napr. *naslepo, dosýta, nalačno, dokola, nakrivo,* sa pravopisné varianty ani v KSSJ neuvádzajú.

Presuny v rámci kategórie spisovnosti sú prejavom zmien v štýlových a iných hodnotách zachytených výrazov, ako aj prejavom presnejšieho vedeckého poznania týchto hodnôt alebo vlastností slov. Týmto presunom sa nebudeme venovať na tomto mieste podrobnejšie, ako jednotlivosť však spomenieme, že v KSSJ sa oproti predchádzajúcim kodifikáciám pripisujú niektorým výrazom aj alternatívne kvalifikátory, napr. slovo *mašina* sa charakterizuje ako hovorové zastarávajúce alebo expresívne, slovo *kerovať, karovať* ako hovorové má vo význame „viesť (vozidlo)" alternatívne kvalifikátory zastarané alebo expresívne, výrazy *garancia, garantovať* sa hodnotia ako knižné alebo hovorové, slovo *mulatovať* sa kvalifikuje ako hovorové zastarávajúce alebo expresívne a pod. Ako vidno, ide o slová prevzaté do slovenčiny z iných jazykov, ktoré v ostatných desaťročiach zaujali miesto na okraji slovnej zásoby spisovnej slovenčiny (stali sa súčasťou knižných prostriedkov, resp. začali ustupovať z aktívnej slovnej zásoby ako zastarávajúce alebo už zastarané), no v súčasnosti sa ich používanie znova oživuje a stávajú sa opäť súčasťou aktívnej slovnej zásoby, ale s iným príznakom, spravidla expresívnym.

V okruhu nespisovných výrazov zachytených v Slovníku slovenského jazyka a v KSSJ nastala najzreteľnejšia zmena v tom, že v KSSJ sa upustilo od kvalifikátora *ľudový výraz* pre jeho vágnosť, ako aj od

kvalifikátora *krajové slovo* pre jeho nedostačujúce rozhraničenie od kvalifikátora *nárečové slovo,* pričom sa takto označené slová v teórii a praxi KSSJ chápu ako spisovné s prípadným príznakom hovorovosti a prípadne aj expresívnosti (porov. už spomínané výrazy *dubák, dupľovaný, haspra),* alebo ostávajú mimo rámca spisovného jazyka ako nárečové. Druhá dôležitá zmena oproti Slovníku slovenského jazyka nastala v tom, že sa v KSSJ zaviedol nový kvalifikátor *subštandardný výraz.* Ním sa označujú mnohé slová chápané v Slovníku slovenského jazyka ako slangové, ako nižšie hovorové, ako aj niektoré v spisovnej slovenčine neadaptované slová označené v Slovníku slovenského jazyka nevhodne ako knižné, knižné zastarané alebo hovorové.

Súhrnne možno povedať, že kodifikácia, ale aj spracovanie slovnej zásoby v KSSJ vôbec sledovali predovšetkým tieto funkcie: *1.* stabilizovať a zjednocovať normu spisovného jazyka (stabilizačná funkcia), *2.* udržiavať a rozvíjať kontinuitu a tradíciu spisovného jazyka (kontinuitná funkcia), *3.* reagovať na nové javy v spisovnom jazyku a na jeho dynamiku a prispôsobovať kodifikáciu spisovného jazyka novým vyjadrovacím potrebám (inovačná funkcia), *4.* pôsobiť medzi používateľmi ako vedecké svedectvo o súčasnej spisovnej slovenčine, dodávať im istotu, že ich základný komunikatívny nástroj sa vážne skúma a opisuje, pričom tento opis svedčí o jeho vypracovanosti a kultivovanosti (kultúrna funkcia) a *5.* viesť používateľov pri narábaní s jazykom, pri jeho hlbšom poznávaní a pri zvyšovaní celkovej jazykovej kultúry u nás (výchovná funkcia). Možno povedať, že KSSJ usiloval sa naplniť všetky tieto funkcie.

Tým, že KSSJ vznikol na pôde vedeckého (jazykovedného) pracoviska, že bol výskumným projektom Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV, má povahu vedeckého diela. Vedecká práca ako tvorivá činnosť, ako tvorba nových poznatkov má svoje princípy a metódy. Tým chceme naznačiť, že pri stretnutí vedeckého diela o jazyku s používateľom jazyka môže nastať konfliktná situácia: používateľ jazyka môže mať iné skúsenosti s istým jazykovým javom a hodnotí ho ináč, ako si to prečítal v slovníku. Práca na slovníku však nemôže vychádzať z individuálnych názorov a subjektívnych želaní, naopak musí byť objektivizovaná, to značí, že je založená na istej teórii spisovného jazyka a jazyka vôbec, na širokom materiáli, ale najmä na vedomí a praxi rôznorodej skupiny jazykovedcov. Stručne sme už naznačili, čím všetkým musí lexikograf prejsť, aby do zhustenej formy slovníkového hesla vtesnal získané a mnohorakým spôsobom objektivizované informácie. Z povahy slovníka vychodí, že argumenty v prospech istého riešenia sa do slovníka nemôžu dostať, sú však za ním a práve na ich základe je výsledok taký, ako sa predkladá. Príkladom na subjektívny prístup môže byť kritika istého používateľa, že slovník slovom *melón*

označuje sladký žltozelený plod, kým slovom *dyňa* rozumie veľký sladký plod s červenou dužinou, hoci v jeho vedomí je to presne naopak. Jeho argumentom je to, že pochádza z južného „melónového" kraja, a teda musí mať pravdu. Nepredpokladá, že lexikograf spracúvajúci heslá *melón* a *dyňa* môže byť z toho istého kraja a môže mať to isté subjektívne jazykové vedomie. To však musí odložiť nabok, musí sa pozrieť na stav v slovenských nárečiach, na používanie týchto slov v botanickej terminológii, na doklady v literatúre, na doterajšie kodifikovanie významu týchto slov v slovníkoch atď. Až potom môže robiť záver o tom, aký základný význam majú v slovenčine slová *melón* a *dyňa.* Napokon spracovanie v slovníku ukazuje, že tieto slová vo svojich druhých významoch a v neterminologických kontextoch sa používajú i tak, ako žiada spomínaný kritik.

Špecifikom slovníkovej práce je aj to, že v porovnaní s inými výsledkami vedeckej práce sa musí v slovníku každý problém uzavrieť, musí sa vždy podať definitívne a jednoznačné riešenie. Nemôže sa teda ostať v polohe viac alebo menej záväzných úvah, hoci by neraz lepšie vystihli mnohotvárnosť a zložitosť daného jazykového javu.

V jazyku sa cíti každý odborníkom už tým, že ho používa (v tejto súvislosti možno odkázať na rozmanité „odborné" výroky o nerozvitosti slovenčiny, o väčšom bohatstve iných jazykov a pod.). Vzdelaný používateľ — a filologicky vzdelaný tým väčšmi — sa cíti dvojnásobný odborník, najmä keď treba radiť jazykovedcom, ako majú opatrovať spisovný jazyk. Takýto záujem by bol napokon vítaný, keby vychádzal z dobrého poznania práce jazykovedcov. Jazykovedci už totiž priniesli veľa dôkazov o tom, že sa o náš národný jazyk starajú na súčasnej úrovni vedeckého výskumu, že svoju prácu robia s vedomím vysokej spoločenskej a politickej zodpovednosti a zároveň že k jazyku pristupujú nie ako k mŕtvej matérii, lež i s láskou a úctou ako k najvyššej národnej hodnote. Aj KSSJ ako najnovší súhrnný opis slovnej zásoby spisovnej slovenčiny, resp. jej jadra je výsledkom práve takýchto postojov a takéhoto úsilia slovenských jazykovedcov.

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava

LITERATÚRA

BLANÁR, V. a kol.: Historický slovník slovenského jazyka. In: Obsah a forma v slovnej zásobe. Red. J. Kačala. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 1984, s. 333—340.

BUFFA, F.: Atlas slovenského jazyka. III. Tvorenie slov. Časť prvá: mapy.

Bratislava, Veda, vydavateľstvo SAV 1981. Časť druhá: úvod — komentáre — dotazník — indexy. 1978. 424 + 248 s.

HABOVŠTIAK, A.: Atlas slovenského jazyka. IV. Lexika. Časť prvá: mapy. Časť druhá: úvod — komentáre — dotazník — indexy. Bratislava, Veda, vydavateľstvo SAV 1984. 464 + 368 s.

KAČALA, J.: Subštandardné slová v Krátkom slovníku slovenského jazyka. Slovenská reč, *48*, 1983, s. 289—293.

Konferencia o slovníku súčasnej spisovnej slovenčiny. Slovenská reč, *31*, 1966, s. 3—44 a 76—119.

Krátky slovník slovenského jazyka. Red. J. Kačala. Bratislava, Veda, vydavateľstvo SAV 1987. 592 s.

PISÁRČIKOVÁ, M.: Miesto subštandardných slov v slovnej zásobe. Slovenská reč, *53*, 1988 (v tlači).

RIPKA, I. a kol.: Výskum a opis nárečovej lexiky. In: Obsah a forma v slovnej zásobe. Red. J. Kačala. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 1984, s. 271—281.

Slovník slovenského jazyka. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959—1968. 6 zväzkov.

ŠTOLC, J.: Atlas slovenského jazyka. II. Flexia. Časť prvá: mapy. Bratislava, Veda, vydavateľstvo SAV 1981. Časť druhá: úvod — komentáre. 1978. 316 + 192 s.

URBANČOK, M. a kol.: Čítame Slovník slovenského jazyka (seriál článkov). Kultúra slova, *1—7*, 1967—1973.

Obsahová štruktúra argumentačného textu

JÁN HORECKÝ

V príspevku o argumentačnom texte (Horecký, 1988) sme ukázali, že v texte, ktorým chceme pôsobiť na vedomie adresáta, uplatňujú sa vo vzájomnej spätosti tri zložky: psychologická čiže persuazívna, logická čiže argumentatívna a jazyková čiže štylizačná. Takýto text sme označili ako argumentačný.

Každý text, teda aj skúmaný argumentačný text predstavuje istý systém, charakterizovaný (ako každý reálny aj ideálny objekt) troma základnými vlastnosťami: funkciou, obsahom a formou, pričom spojenie obsahu a formy možno označiť ako štruktúru. Z toho vyplýva všeobecný poznatok, že každá štruktúra musí byť charakterizovaná istou funkciou.

Základnou funkciou argumentačného textu je — treba to znova pripomenúť — pôsobiť na vedomie adresáta, vyvolať zmenu stavu v tomto vedomí alebo upevniť jeho jestvujúci stav. To znamená, že týmto pôsobením treba dostať do vedomia adresáta isté myšlienky, tvrdenia,

tézy. Aby pôsobenie bolo účinnejšie, treba tvrdenia objasňovať výkladom alebo príkladom a odôvodňovať vhodnými argumentmi.

Funkcia argumentačného textu je daná celkovým zámerom pôsobenia a môže byť vyjadrená už nadpisom, titulkom. V takom typickom argumentačnom texte, ako je novinový úvodník, môže mať titulok napr. podobu *Pracovať na úrovni požiadaviek doby, Nevyčkávať na „všeliek prestavby", Pracovné sily a hospodárnosť, Na podporu tvorivej iniciatívy, Kultúra v službách človeka, Otvára sa ďalšia kapitola, Elektronizácia v školských laviciach, O čom svedčia sťažnosti.* Ako vidieť už z týchto príkladov, titulok môže mať rozmanitú syntaktickú podobu, od mennej vety až po opytovaciu vetu. (O vlastnostiach titulku v slovenskej tlači porov. napr. štúdiu G. Horáka o nadpisoch v úvodníkoch Pravdy; Horák, 1982.) V každom prípade sa však myšlienka naznačená v titulku v ďalšom texte rozvádza, osvetľuje, vyvodzujú sa z nej závery i návrhy. Titulok tak má funkciu nielen informačnú, orientačnú a hodnotiacu (Wiese, 1987), ale aj argumentačnú.

Pri skúmaní jazykovej komunikácie sa už dávnejšie venuje sústredená pozornosť jednotlivým typom komunikačných aktov. V teórii rečových aktov sa vychádza z obsahovej charakteristiky základných slovies a vyčleňujú sa rečové akty reprezentatívne, ktoré majú za cieľ zobraziť, zachytiť skutočnosť, direktívne, ktoré majú pohnúť adresáta do nejakej činnosti, komisívne, ktoré majú adresáta na niečo zaviazať, expresívne, ktoré majú vyjadriť psychický postoj k faktom, a deklaratívne, ktorými sa vyjadruje zhoda medzi propozičným obsahom a skutočnosťou. (Podrobnejšie poučenie o teórii rečových aktov podávajú napr. J. R. Searle — D. Vanderveken, 1985, alebo L. Wilske, 1982.)

V teórii funkčného opisu jazyka W. Schmidta (1977) sa v tejto súvislosti hovorí o komunikačných postupoch a rozlišujú sa napr. postupy informačné (oznamovanie, opisovanie, konštatovanie, citovanie, rozprávanie), aktivizujúce (rozkazovanie, dovoľovanie, karhanie), objasňovacie (porovnávanie, zovšeobecňovanie, dokazovanie, argumentovanie) a kontaktové (oslovovanie, pozývanie, ďakovanie, ospravedlňovanie). (Podrobnejšie porov. napr. Wilske, 1982.)

Niekedy sa rečové akty alebo komunikatívne postupy označujú aj ako rétorické funkcie. Ako funkcie preto, že skutočne ide o fungovanie v jazykovej komunikácii, a ako rétorické preto, že ide o výstavbu textu (nielen rečníckeho, prednášaného, ale textu vôbec).

Bez ohľadu na rozdielnosť názvov (ktorá, prirodzene, vyplýva aj z rozdielnych filozofických a metodologických východísk) a klasifikácií treba konštatovať, že v argumentačnom texte sa spravidla niečo predkladá ako téza, niečo sa tvrdí, odôvodňuje a objasňuje. Teda základné zložky argumentačného textu sú rétorické funkcie — tvrdenie, objasňovanie, odôvodňovanie. Možno ukázať, že v argumentačnom texte sa

tieto zložky rozličnou mierou opakujú, ale tvoria vlastne obsah, obsahovú zložku argumentačného textu. Pretože ich funkciou je spájať isté obsahy a formy, pokladáme za vhodné označovať tieto zložky ako rétorické funkcie v naznačenom zmysle.

Analýza argumentačných textov ukazuje, že ich základnou zložkou, rétorickou funkciou je tvrdenie [TV], téza. Jej obsah tvoria fakty, o ktorých chceme presvedčiť adresáta, a môžu mať formu jednoduchej oznamovacej vety, ale aj zložitejšieho súvetia.

Jednoduché tvrdenie je napr. [TV] *Právo na prácu a povinnosť každého prispievať zo všetkých síl k rozvoju spoločnosti nie sú samoúčelné* (Pravda 22. 7. 1987). Tvrdenie sa môže posilniť opakovaním tézy inými slovami: [TV 1] *je nevyhnutné na všetkých úsekoch pracovať lepšie, cieľavedomejšie, premyslenejšie.* [TV 2] *Inými slovami: pracovať na úrovni požiadaviek doby.* Týmto opakovaním sa vlastne poukazuje na základnú myšlienku vyjadrenú už v titulku: *Pracovať na úrovni požiadaviek doby.*

Tvrdenie však obyčajne nejestvuje v texte izolovane. Opiera sa o istú situáciu a dopĺňa sa objasňovaním a odôvodňovaním. To sú ďalšie rétorické funkcie dôležité pre argumentačný text. Najmä prvé, úvodné tvrdenie, ktoré tvorí základnú myšlienku textu, sa opiera o situáciu. Napr. vyššie spomínané tvrdenie sa opiera o takýto vstup: *Kto sa podrobnejšie oboznámil s priebehom zasadania ÚV KSS, ktoré sa konalo minulý týždeň, naisto si uvedomil základné požiadavky vyjadrené v takej či onakej podobe* — [TV] *je nevyhnutné na všetkých úsekoch pracovať lepšie, cieľavedomejšie, premyslenejšie, inými slovami, pracovať na úrovni požiadaviek doby. Alebo jednoduchšie: Ako sa už neraz zdôraznilo, faktor času je pre plnenie našich úloh veľmi významný* (Pravda 18. 1. 88).

Niekedy je úvod k základnému tvrdeniu rozsiahlejší, ako ukazuje tento príklad: *Aj keď nám už leto plným priehrštím ponúka svoje prednosti a čas dovoleniek mocne zaklopal na dvere, vráťme sa na chvíľu o pár mesiacov dozadu. Vtedy, v druhej polovici marca, súdruh Gustáv Husák vo svojom záverečnom prejave na 5. zasadnutí ÚV KSČ poukázal* [TV] *na nevyhnutnosť urýchlene odstrániť výpadky zo začiatku roku, zabezpečiť plynulý chod výroby a dôsledne dbať na presné dodržiavanie dodávateľských povinností* (Pravda 15. 7. 87).

Téza o pozornosti, ktorú treba venovať kultúre, akoby sa zaobaľovala do veľmi rozsiahleho vstupu v tomto príklade:

Ak niekto povie, že priestor, ktorý sa v zjazdových materiáloch venuje otázkam kultúry, je malý či dokonca minimálny, sám sa nevdojak usvedčí zo zastaraných predstáv a z neschopnosti uvažovať po novom. Práve naopak, [TV] *ešte nikdy sa kultúre nevenovala taká naliehavá pozornosť ako teraz, keď stojíme pred životne dôležitými úlohami,*

ktorých naplnenie závisí predovšetkým od človeka, od jeho schopnosti pochopiť princípy urýchleného ekonomického a sociálneho rozvoja našej socialistickej spoločnosti, stotožniť sa s nimi a urobiť maximum pre ich neodkladnú realizáciu (Nové slovo č. 27/1986).

Za tvrdením spravidla nasleduje jeho objasňovanie [OBJ] vymedzením (definíciou) alebo príkladmi (exemplifikáciou):

[TV] *Požadovaná nová kvalita v presadzovaní našej ekonomiky sa nepresadzuje — napriek čiastkovým pozitívam — v potrebnej miere, pretrvávajú extenzívne tendencie, intenzifikačný proces prebieha pomaly. Pritom ťažkosti, ktoré máme vo viacerých oblastiach, sa neraz prejavujú tak povediac paradoxným spôsobom.* [OBJ 1] *Napríklad máme relatívne vysokú mieru investícií, lenže nedostatok progresívnych modernizačných investícií.* [OBJ 2] *Rozširujeme výrobné kapacity, no účinnosť základných prostriedkov sa zhoršuje, pribúda neobsadených pracovných miest.* [OBJ 3] *Trpíme nadmerným stavom zásob, ale problémy v dodávateľsko-odberateľských vzťahoch sa prehlbujú.* [OBJ 4] *Roky vieme a hovoríme o našich obmedzených surovinových, materiálových a energetických možnostiach, no materiálová a energetická náročnosť našej ekonomiky je oveľa vyššia ako v iných priemyselne vyspelých krajinách* (Pravda 15. 7. 88). Pozoruhodné a argumentačne účinné je uvádzanie objasňujúcich príkladov v ich protikladných podobách.

Iný príklad: [TV] *Nemalým problémom v efektívnom využívaní pracovných síl sú straty pracovného času.* [OBJ 1] *Z použiteľného fondu tohto pracovného času sa u nás dlhodobo využíva v priemysle asi 91 % a v stavebníctve okolo 90 %.* [odôvodnenie — ODV] *Spôsobuje to najmä absencia pre choroby a úrazy. V minulom roku to bolo v celej ČSSR 16,4 dňa straty na jedného robotníka. Absencia zapríčinená prekážkami v práci, vyplývajúcimi zo všeobecného záujmu, školení, brigád, plnenia štátom uložených povinností a ostatného zákonného voľna, v celom štáte predstavovala 4,5 dňa na robotníka a voľno povolené organizáciou a neospravedlnená absencia reprezentovali 1,5 dňa* (Pravda 22. 7. 87).

Podobnú štruktúru má aj téza *Pracovať na úrovni požiadaviek doby: O tom, že* [TV] *v tejto oblasti nám prichodí ráznejšie vykročiť vpred, svedčia viaceré skutočnosti.* [OBJ 1] *Na jednej strane máme síce mnoho podnikov — napríklad Chemko Strážske, ZŤS Komárno, Tatra Svit i mnohé ďalšie — kde vďaka sústavnej pozornosti dosahujú v kvalite dobré výsledky.* [OBJ 2] *Na druhej strane však je mnoho tých, ktoré zaostávajú.* [ODV] *Popravde povedané, nie je tomu neraz na príčine ani doteraz platný hospodársky mechanizmus, ani iné objektívne príčiny. Naopak, nedostatky v akosti, kvalite celkovej produkcie majú na svedomí konkrétni ľudia. Pracovníci, ktorí porušujú technologické po-*

stupy, nedodržiavajú normy, ľudia, ktorí trpia neporiadok na pracovisku, zanedbávanie povinností a pod. Spomínané nedostatky potvrdili previerky Výboru ľudovej kontroly SSR v Drevine Turany, Levitexe Levice, Stredoslovenskom mäsovom priemysle Zvolen, Pozemných stavbách Bratislava i v ďalších organizáciách. [zhrňujúce tvrdenie — ZTV] *Je však zrejmé, že pri takýchto elementárnych nedostatkoch sa len veľmi ťažko budeme približovať k cieľom, ktoré nám v kvalite stanovil zjazd KSS* (Pravda 18. 1. 88).

Posledná veta v citovanom úryvku je zároveň akýmsi zhrňujúcim tvrdením [ZTV]. Zhrňujúce tvrdenie sa často vyjadruje v osobitnom odseku: [ZTV] *Pracovať na úrovni požiadaviek doby, to teda platí nielen pre výrobné podniky, ale pre všetky sféry nášho hospodárstva. Teda aj pre poľnohospodárstvo, oblasť investičnej výstavby, pre prácu národných výborov, pre stranícke i spoločenské organizácie* (Pravda 18. 1. 88).

Často sa k záverečnému zhrnutiu pridáva návod na riešenie, výzva na konanie, alebo sa aspoň naznačujú perspektívy: Napr. po záverečnej téze, že [ZTV] *faktor času je pre splnenie našich úloh veľmi významný,* a po objasňovaní [OBJ] dôsledkov tejto tézy predkladá sa zhrňujúca téza v takejto podobe:

[ZTV] *A, samozrejme, následne treba do plnenia úloh zmobilizovať široké vrstvy pracujúcich. Robotníkov, roľníkov, technikov, výskumných pracovníkov, zlepšovateľov i novátorov, všetkých, bez ohľadu na to, či sú členmi strany alebo nie, ktorí zodpovedným netradičným prístupom chcú prispievať k ďalšiemu rozvoju nášho hospodárstva, našej spoločnosti.*

[TV] *Prestavba je vecou všetkých, realizovať ju budú predovšetkým ľudia.* [ODV] *Preto treba využiť ich aktivitu a iniciatívu na to, aby sme docielili zásadný zlom, aby sme konečný národohospodársky efekt dosahovali prostredníctvom vysokých úžitkových hodnôt. Významné výročia, ktoré si tohto roku pripomenieme, by sa mali stať tiež impulzom k novým prístupom, ktoré v nejednom prípade naznačila aj verejná diskusia o návrhoch zákonov, o neformálnej súťaživosti, čo by sa v konečnom dôsledku plne odzrkadlilo v lepšom uspokojovaní potrieb pracujúcich* (Pravda 18. 1. 88).

Z uvedených príkladov — mohli by sme ich veľmi ľahko rozširovať — vyplývajú dve základné skutočnosti: základná rétorická funkcia argumentačného textu — tvrdenie — nefunguje v texte izolovane. Tvrdenie býva uvádzané situačným vstupom, resp. celé zaobalené do osvetlenia situácie, ale hneď zase sprevádzané dvoma ďalšími rétorickými funkciami, objasňovaním a odôvodňovaním (spravidla pomocou príkladov). V situačnom vstupe sa často odkazuje na predchádzajúce časti textu, ale predovšetkým na spoločenské súvislosti, v následných ré-

torických funkciách sa zase poukazuje na nadväzujúce situácie, resp. nadväzuje sa na ne v ďalšom rozvíjaní textu. Vzniká tak jemné pletivo faktov a vzájomných vzťahov medzi nimi, zreteľná štruktúrovanosť. Na rozdiel od štruktúry, ktorú pokladáme (ako súhru obsahu a formy) za zložku rétorických funkcií, mohli by sme ju označiť ako textúra.

Závery z našej stručnej a veľmi náznakovej analýzy argumentačných textov by mohli mať dôsledky aj pre všeobecné úvahy o vlastnostiach textu. V teórii textu, v textovej lingvistike sa už všeobecne uznávajú tieto vlastnosti, charakteristiky textu: kohéznosť, koherentnosť, akceptabilita, informačnosť, situačnosť, intenčnosť a intertextovosť. Z našej analýzy textov však vyplýva, že tieto vlastnosti tvoria istý hierarchicky usporiadaný systém. V tomto systéme sú na prvom mieste intenčné prvky na strane vysielateľa textu, t. j. zámernosť ako sledovanie cieľa a informačnosť ako úsilie podávať nový obsah. Na strane prijímateľa je situačnosť ako zviazanosť s konkrétnou situáciou a akceptabilnosť ako vlastnosť umožňujúca primerané chápanie u prijímateľa. Uprostred týchto podsystémov je podsystém vlastného textu, charakterizovaný kohéznosťou ako súvislosťou obsahových prvkov (teda našich rétorických funkcií) a koherentnosťou ako súvislosťou vyjadrovanou rozličnými formálnymi prvkami (pretože každá rétorická funkcia má aj formu, resp. paletu možností výrazových prostriedkoch). Tým treba venovať osobitnú pozornosť pri ďalších analýzach.

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava

LITERATÚRA

HORÁK, G.: Nadpisy úvodníkov Pravdy. Kultúra slova, *16*, 1982, s. 302—305.

HORECKÝ, J.: Argumentačný text. Kultúra slova, *22*, 1988, s. 65—71.

SEARLE, J. R. — VANDERVEKEN, D.: Foundations of Illocutionary Logic. Cambridge, Cambridge University Press 1985. 227 s.

SCHMIDT, W.: Tézy marxisticko-leninskej jazykovej teórie vo vyučovaní jazyka a vo vzdelávaní učiteľov jazyka. Jazykovedný časopis, *28*, 1977, s. 108—118.

WIESE, E.: Bemerkungen zu Funktion und Struktur von Überschriften in der sowjetischer Tagespresse. In: Linguistische Arbeitsberichte 60. Leipzig 1987, s. 30—34.

WILSKE, L.: Zur Konstituierung und Klassifikation von Kommunikationsverfahren. Zeitschrift für Phonetik, Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung, *35*, 1982, s. 37—41.

Kybernetická pedagogika a pedagogická kybernetika

ŠTEFAN ŠVEC

Termín *kybernetická pedagogika* sa začal u nás používať od začiatku šesťdesiatych rokov v súvise s rozširovaním niektorých kybernetických princípov a pojmov v pedagogike a v dôsledku uplatňovania kybernetických strojov v školstve a v osvete. Tento názov sa začal vyskytovať vlastne aj v okolitých krajinách, a to na pomenovanie novovznikajúcej vednej disciplíny na rozhraní kybernetiky a pedagogiky. V niektorých pokusoch o klasifikáciu vied o výchove sa táto hraničná disciplína kvalifikuje ako pedagogická disciplína. Ide tu vlastne o kybernetickú disciplínu — o *pedagogickú kybernetiku.* Jej označovanie názvom *kybernetická pedagogika* a jej zaraďovanie do klasifikačnej sústavy disciplín pedagogiky pokladáme za nesprávne.

Termínom *kybernetická pedagogika* totiž treba označovať pojem prevažne praktickej vedy o výučbe všeobecnovzdelávacieho predmetu *kybernetika* a o odbornom vzdelávaní kybernetikov. Na druhej strane termín *pedagogická kybernetika* sa má používať výlučne len v prípade pojmu prevažne teoretickej vedy o riadení a komunikovaní medzi kybernetickým strojom a človekom v podmienkach výučby a spracúvania vedeckovýskumných, organizačno-administratívnych a ďalších dát v oblasti školstva a osvety pomocou počítača.

Pedagogická kybernetika patrí spolu s pedagogickou informatikou, pedagogickou psychológiou, pedagogickou sociológiou, pedagogickou etnológiou a etnografiou, pedagogickou filozofiou a s ďalšími — vo vzťahu k pedagogike — fundamentálnymi odbormi vedy o výchove do tzv. (všeobecných) teoretických základov pedagogiky. Pedagogická kybernetika je teda — popri iných odboroch — fundamentom pre stavbu pedagogiky ako prevažne praktického a prevažne aplikačného odboru výchovovedy. Pedagogická kybernetika preto nepatrí do pedagogiky, ale do sústavy teoretických odborov vedy o výchove. Avšak v klasifikačnom systéme kybernetických odborov sa chápe ako odvetvie aplikovanej kybernetiky podobne ako medicínska kybernetika, dopravná kybernetika, ekonomická kybernetika atď. Sama kybernetika sa člení na teoretickú a technickú. Z teoretickej kybernetiky sa v našej pedagogike uplatnili najmä pojmy jej teórie systémov, teórie informácií, teórie hier a teórie algoritmov. Z jej princípov sa uplatnil predovšetkým princíp spätnej väzby ako princíp riadenia a regulácie. Expanzívnu silu v pedagogickej reflexii nadobudla najmä kybernetická metóda modelovania, analógie a tzv. čiernej skrinky. V poslednom období sa teoretická reflexia uberala v smere rozvoja systémového prístupu a komplexného prístupu ku skúmaniu pedagogických javov ako dôsledok

skoršieho hnutia za kybernetický prístup. Z technickej kybernetiky sa uplatnil najmä odbor samočinných počítačov v riadení učebných procesov, v riadení školstva a v oblasti výskumu a vývoja. Obidve kybernetické zložky sa azda najviac rozvinuli najprv v teórii programového učenia a neskôr v teórii individualizovaných sústav výučby pomocou počítača (napr. sústava individuálne predpisovanej výučby, sústava PLATO, SOCRATES a i.). Hlavné idey kybernetiky podnietili rozvoj tzv. systémového myslenia (systémovej analýzy, systémovej syntézy a systémového modelovania) v pedagogických disciplínach a obohatili výrazne materialistickú dialektiku celku a častí. Propagátormi a rozvíjateľmi myšlienok kybernetiky v pedagogike často neboli kybernetici, ale pedagógovia, psychológovia, filozofi a pod.*

Ako teda vidno, pedagogickej kybernetike je vlastné kybernetické myslenie. Táto kybernetická disciplína nemá predmet a metódu pedagogiky (kybernetickej).

Na druhej strane *kybernetická pedagogika* je výraz, ktorý je pojmovo veľmi blízky predmetovej a odborovej *didaktike kybernetiky* (resp. *pedagogike kybernetiky* či jej synonymu — *kybernetická pedagogika*). Didaktika kybernetiky je špeciálna didaktika, ktorá má predmet a metódu i organizačný systém didaktiky, a teda pedagogiky, nie kybernetiky. Zaoberá sa skúmaním a uplatňovaním zákonitostí plánovania, organizovania a hodnotenia výučby kybernetiky v školskej a neškolskej sústave vzdelávania. K jej hlavným úlohám patrí teda riešenie cieľov, prostriedkov a podmienok školskej a mimoškolskej výučby predmetu a odboru kybernetiky. Jej analogickými sú také disciplíny ako didaktika (pedagogika) matematiky, didaktika (pedagogika) fyziky, didaktika (pedagogika) elektrotechniky, didaktika (pedagogika) hudobného umenia, didaktika (pedagogika) športu atď. Hlavnými predmetovými okruhmi problémov týchto špeciálnych predmetových a odborových didaktík sú podľa nášho názoru tieto problémové okruhy:

a) vlastné okruhy predmetovej a odborovej didaktiky:

1. štúdium spoločenských požiadaviek na úroveň výkonu povolaní daného odboru a výkonu mimopracovných rolových funkcií; posúdenie dôsledkov týchto požiadaviek na všeobecné a odborné vzdelávanie v

* Porov. napr. MILAN, M.: Chyba ako pozitívna entropia v procese vyučovania. In: Kybernetické aspekty živých systémov. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1973; STRÍŽENEC, M.: Využitie poznatkov teórie informácií v psychológii a pedagogike. In: Programové vyučovanie a učiace stroje. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1964; ŠVEC, Š.: Základná kybernetická kategória „spätná väzba" a pedagogika. Bratislava, Filozofická fakulta UK. 99 s. (Diplomová práca) a iné práce.

príslušnom študijnom predmete a študijnom odbore v školskej a mimoškolskej sústave,

2. odvodenie poznatkov sociálnorolovej analýzy a profesiografie odborových povolaní pre tvorbu koncepcie všeobecného a odborného vzdelávania v školskom a mimoškolskom systéme; odvodenie modelu systému všeobecného a odborného (kybernetického) vzdelávania z modelu profesiovej činnosti (kybernetiky) a kardinálnych mimopracovných činností,

3. posúdenie minulého, súčasného a perspektívneho postavenia, funkcií a cieľov predmetového a odborového vzdelávania v učebných plánoch školských stupňov a v programoch mimoškolských sústav,

4. inovovanie hierarchickej sústavy špecifikovaných cieľov a prostriedkov v danom predmete a odbore; projektovanie cieľových programov výučby (profilu absolventa, učebného plánu, učebnej osnovy kurzu, tematických plánov a pod.) a organizačných sústav výučby vo všetkých inštitucionálnych systémoch vzdelávania,

5. skúmanie a uplatňovanie zákonitostí plánovania a organizovania procesov výučby v danom študijnom predmete a študijnom odbore (kybernetiky) z hľadiska efektívnosti metód, komunikačných médií a organizačných foriem výučby v škole a mimo školy,

6. retrognostikovanie, diagnostikovanie a prognostikovanie rozvoja osobnosti učiaceho sa vo výučbe na úseku daného predmetového a odborového vzdelávania (v oblasti kybernetiky); kontrola a hodnotenie kvality a efektívnosti programov, procesov, produktov a kontextov výučby v danom predmete a odbore (kybernetiky),

7. skúmanie špecifík socialistickej (komunistickej) výchovnosti vyučovania v danom predmete a odbore (kybernetiky),

8. analýza vzťahov odboru učiteľstva daného všeobecnovzdelávacieho a odbornovzdelávacieho predmetu (kybernetiky) k odboru vychovávateľstva a poradenstva,

9. zdokonaľovanie systému vzdelávania odborových učiteľov, vychovávateľov a poradcov,

10. skúmanie závislostí úrovní kvality a efektívnosti plánovania, organizovania a hodnotenia v sústavách výučby daného predmetu a odboru (kybernetiky) na determinantoch systému školskej a osvetovej správy, dozoru a riadenia;

b) nevlastné metavedné problémové okruhy predmetovej a odborovej didaktiky:

11. vymedzenie pojmu, predmetu, metódy a systému predmetovej a odborovej didaktiky (kybernetiky),

12. určenie miesta a postavenia predmetovej a odborovej didaktiky (kybernetiky) v systéme vied o odbore štúdia (kybernetiky) a v sys-

téme vied o výchove (napr. vo vzťahu k všeobecnej didaktike, k fundamentálnym odborom pedagogiky a pod.),

13. skúmanie historického vývinu, súčasného stavu a perspektívneho rozvoja úsekovej (predmetovej, odborovej) didaktiky (v danom prípade didaktiky kybernetiky), predovšetkým jej cieľov a úloh, terminológie, metodológie, diferenciačných a integračných tendencií, vedecko-inštitucionálnej základne, výchovy didaktickovedeckých pracovníkov a pod.

Z uvedeného rozboru jasne vidieť, že obsahy analyzovaných pojmov týchto dvoch vedných disciplín nemožno zamieňať. Často používaný názov *kybernetická pedagogika* sa nemá uplatňovať na pojem *pedagogickej kybernetiky.* Takáto zámena pomenovaní vedných disciplín môže viesť — a často aj vedie — k vážnym nedorozumeniam, ba až k ohrozeniu správnej a korektnej odbornej komunikácie. K takémuto javu dochádza aj v iných prípadoch označovania vedných disciplín. V literatúre sa napr. možno dosť často stretnúť s nesprávnym používaním názvu *psycholingvistika* a *sociolingvistika* namiesto pojmu *psychológia jazyka (lingvopsychológia)* a *sociológia jazyka (lingvosociológia).* Aj *lingvodidaktika* sa často pokladá nesprávne za aplikáciu všeobecnej jazykovedy (napr. L. V. Ščerba) a *psychodidaktika* sa často chápe doma i v zahraničí ako psychológia výučby.

Správne chápanie predmetu a metódy vednej disciplíny, ako aj správne používanie jej názvu je veľmi vážna vec v odbornej komunikácii a v odbornom styku. Preto by sme nemali byť ľahostajní k tomu, ako to myslené (napr. pedagogická kybernetika) označujeme. Je to nielen vec kultúry jazyka, je to aj záležitosť kultúry odborového myslenia a vzdelania. Zaužívané nesprávne pomenovanie — a príkladov možno uviesť viac — sa totiž v živote daného odboru veľmi ťažko opúšťa. Veľmi ťažko a pomaly sa normatívne presadzuje jeho správne označenie. A to je takisto otázka kultúry myslenia a kultúry jazyka národa.

Katedra pedagogiky FFUK
Gondova 2, Bratislava

ROZLIČNOSTI

Vývin, vývinový — vývoj, vývojový

V základnom význame sú slová *vývin* a *vývoj* synonymné: označujú postupný rad zmien smerujúcich obyčajne k zložitejšej a dokonalejšej forme. Tento výklad sa uvádza v Slovníku slovenského jazyka (5. zv.,

1965; ďalej SSJ) pri slovách *výtin* i *vývoj*, pričom sa pri slove *vývoj* ako synonymum uvádza slovo *výtin* a pri slove *výtin* zase *vývoj*. Tento význam by sa dal vyjadriť aj synonymom *evolúcia*. V Krátkom slovníku slovenského jazyka (1987; ďalej KSSJ) sa odráža mierne zmenená situácia. Pri slove *výtin* sa uvádza v podstate ten istý výklad ako v Slovníku slovenského jazyka, uvádzajú sa synonymá *vývoj* i *evolúcia*, ale pri slove *vývoj* sa namiesto výkladu uvádza len synonymum *výtin*. Tým sa správne naznačuje, že slovo *výtin* má v našej synonymnej dvojici vedúcu úlohu, resp. že je (aspoň v istých kontextoch) primeranejšie.

Zhodné chápanie v obidvoch slovníkoch je aj pri druhom význame slova *výtin*. Vysvetľuje sa ako vyvíjanie (napr. pary, plynu, acetylénu) a právom sa charakterizuje kvalifikátorom *odborný*. Zreteľný rozdiel je však v druhom význame slova *vývoj*. V Slovníku slovenského jazyka sa vcelku prekvapujúco uvádza, že ide o hovorový výraz pre výrobok, ktorý sa ešte nevyrába, ale sa pripravuje vo výrobe. Teda chápe sa nie ako dej, činnosť, ale ako výsledok činnosti. Tento význam dnes už, ako sa zdá, nejestvuje, preto sa v Krátkom slovníku slovenského jazyka neuvádza. Zato sa tu však uvádza iný význam, totiž „výrobná oblasť, v ktorej sa navrhujú, konštruujú a overujú nové výrobky a postupy". Veľmi bežné spojenie výskumná a vývojová základňa však ukazuje, že nejde iba o spojenie s výrobou, ale skôr s výskumom a veľmi často s vedou: kým na výskumnom pracovisku sa uskutočňuje prevažne základný výskum, na vývojovom pracovisku sa realizuje aplikovaný výskum a sčasti aj vlastná aplikácia.

Skutočnosť, že tento druhý význam je len pri slove *vývoj*, a nie aj pri slove *výtin*, možno vysvetliť poukazom na sloveso, z ktorého sú obidve slová odvodené. Ide o sloveso *vyvinúť, vyvíjať*, resp. o zvratnú podobu *vyvinúť sa, vyvíjať sa* (rozdiel vo vidoch nehrá pri analýze našich významov nijakú úlohu). Obidve podoby tohto slovesa sa v obidvoch významoch vysvetľujú vcelku zhodne v SSJ i KSSJ. To naznačuje, že tu v poslednom čase nenastali zmeny vo význame.

Je však pozoruhodné, že od zvratnej podoby *(vyvinúť sa, vyvíjať sa)* vzniká v prevažnej miere podstatné meno *výtin*. To je v zhode s tendenciou naznačenou v našich slovníkoch, že totiž slovo *výtin* je bežnejšie ako *vývoj*.

Od podoby *vyvinúť, vyvíjať*, ktorá má významy „spôsobiť vznik niečoho" a „navrhovať, konštruovať, overovať", sa však podstatné meno *výtin* netvorí. V prvom význame, ktorý sa v KSSJ ilustruje spojeniami *vyvíjať úsilie, činnosť, energiu, rýchlosť, paru*, nepoužíva sa pri prevode do substantívnej podoby (pri transpozícii) slovo *výtin*, ale slovesné podstatné meno *(vyvíjanie činnosti, pary)*, v druhom význame podstatné meno *vývoj (vývoj nového prístroja, vývoj nových metód)*.

Tento stav sa potvrdzuje aj spojeniami s prídavnými menami *vývinový* a *vývojový*. Možno uviesť napr. *vývinový proces, vývinový stupeň, vývinové štádium, vývinová etapa* (popri *vývojový proces, vývojové štádium*), ale iba *vývojové pracovisko, vývojové dielne.*

V dvojici slov *vývin* a *vývoj*, resp. *vývinový* a *vývojový* možno teda pozorovať v súčasnosti zreteľnú tendenciu k významovej diferenciácii. Pri odvodeninách od zvratnej podoby *vyvinúť sa, vyvíjať sa* prevažuje podstatné meno *vývin* a prídavné meno *vývinový*, pri odvodeninách od podoby *vyvinúť, vyvíjať* popri slovesnom podstatnom mene *vyvíjanie* sa uplatňuje skôr podstatné meno *vývoj* a prídavné meno *vývojový.*

Ján Horecký

SPRÁVY A POSUDKY

Slovná zásoba spisovnej slovenčiny z vývinového hľadiska

(HABOVŠTIAKOVÁ, K.: Slovná zásoba spisovnej slovenčiny z vývinového hľadiska. Monografie Pedagogickej fakulty v Nitre. Séria: Spoločenské vedy. Nitra, Pedagogická fakulta v Nitre 1987. 401 s.)

Výskum slovenskej slovnej zásoby z viacerých aspektov bol dlhodobým pracovným záujmom autorky recenzovanej práce — doc. PhDr. K. Habovštiakovej, CSc. V obsiahlej monografii autorka podáva syntézu svojho bádateľského úsilia v oblasti vývinu slovnej zásoby slovenčiny za ostatných dvesto rokov.

Pri koncipovaní diela vychádzala jednak zo svojich starších štúdií o Bernolákovej a Štúrovej spisovnej slovenčine a o slovenčine v predspisovnom období, z československej a zahraničnej odbornej jazykovednej literatúry, jednak zo slovníkových kartoték Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV v Bratislave.

V prvej kapitole sleduje vývin slovnej zásoby v diachronickej línii od Bernolákovej kodifikácie až po súčasnosť. Osobitne si všíma nárečový pôvod slov v Bernolákovom Slovári (využíva pritom aj najnovšie výsledky jazykového zemepisu). Oceňuje Bernolákov normatívny postoj k slovnej zásobe spisovnej slovenčiny a jeho úsilie o odlíšenie slovenských lexikálnych prvkov od českých. V súvislosti s hodnotením slovnej zásoby nárečového pôvodu je pozoruhodná citovaná myšlienka Ľ. Štúra, že spisovná lexika sa môže obohacovať zo všetkých slovenských nárečí.

Pri sledovaní problematiky vzťahu spisovnej slovenčiny k nárečiam i pri analýze vzťahu slovnej dásoby spisovnej slovenčiny k češtine a k lexikálnym

výpožičkám z cudzích jazykov autorka si pozorne všíma postoje jednotlivých kodifikátorov (Bernolák, Štúr, Hattala, Czambel) k naznačeným problémom a zároveň vyjadruje aj stanoviská súčasnej jazykovedy.

Pri hodnotení vzťahu slovnej zásoby spisovnej slovenčiny k češtine si všíma historické korene pôsobenia češtiny na slovenčinu a berie do úvahy úlohu češtiny pri formovaní spisovnej slovenčiny v jednotlivých vývinových etapách. V tejto časti by sa žiadalo venovať viac pozornosti hodnoteniu súčasnej slovnej zásoby spisovnej slovenčiny vo vzťahu k češtine na základe Česko-slovenského slovníka (Veda 1979).

Pri interpretácii slov cudzieho pôvodu K. Habovštiaková prizerá na podmienenosť preberania lexikálnych výpožičiek dobovými historickými, spoločensko-politickými a kultúrnymi činiteľmi a poukazuje na fungovanie prevzatých cudzích slov v jednotlivých sférach ich používania. V centre jej pozornosti nie sú len „klasické" lexikálne výpožičky z latinčiny, maďarčiny a nemčiny, ale aj menej výrazné skupiny lexikálnych prevzatí z ruštiny, angličtiny, francúzštiny, taliančiny a iných jazykov.

V druhej kapitole *Vývinová dynamika slovnej zásoby spisovnej slovenčiny* autorka sleduje vývinovú dynamiku v onomaziologickej rovine (príčiny zániku slov, procesy univerbizácie a multiverbizácie, kvantitatívny rast slovnej zásoby a niektoré vývinové procesy v oblasti tvorenia slov).

V tretej kapitole sa uvažuje o príčinách jazykových zmien. Autorka rozoberá zmeny zapríčinené vývinom gramatickej stavby (pri substantívach, pri slovesách, pri adjektívach). Z hľadiska súčasnej jazykovej kultúry je zaujímavý výklad o vzniku prísloviek, najmä o adverbializácii (prostých a predložkových) pádov. Poukazuje aj na pravopisné problémy (písanie spolu či osve), ktoré vznikajú pri takýchto prechodných prípadoch. Ďalej si všíma vývinové zmeny spôsobené psychickými činiteľmi (napr. pri metonymii, pri synekdoche, pri metaforách). V tejto súvislosti upozorňuje na úlohu expresivity a expresivizácie vo vývine slovnej zásoby a na spôsoby vyjadrenia expresívnych obsahov vedomia.

Osobitnú pozornosť venuje autorka aj zmenám, ktoré vo vývine slovnej zásoby zapríčiňujú mimojazykové (kultúrno-historické) činitele. Vznik novej mimojazykovej skutočnosti spôsobuje napríklad preberanie cudzích slov, kalkovanie slovotvornej štruktúry cudzieho slova, preberanie sémantickej motivácie cudzieho slova i tvorenie nových slov rozličnými postupmi (mutačný, modifikačný, transpozičný). Naznačili sa aj príčiny zániku (ústupu) pomenovaní a zániku pôvodnej sémantickej motivácie slova. V závere poslednej kapitoly sa K. Habovštiaková dotýka problematiky zámerného rozvíjania slovnej zásoby spisovateľmi, básnikmi (slovné hry, neologizmy, inovácie) a prekladateľmi. Všetky naznačené procesy a zmeny ilustruje vhodnými, výstižnými príkladmi.

Monografia K. Habovštiakovej je prvé, širšie koncipované syntetické spracovanie slovnej zásoby spisovnej slovenčiny z diachronického hľadiska s osobitným zreteľom na súčasný jazykový stav. Autorka pritom využila dlhoročnú lexikografickú prax a zúročila i mnohoročné skúsenosti úspešnej vysokoškolskej učiteľky historickojazykovedných disciplín.

Vzhľadom na to, že slovná zásoba je jednou zo základných jazykových rovín a predstavuje otvorený systém podliehajúci vývinovým zmenám, je Ha-

Tento stav sa potvrdzuje aj spojeniami s prídavnými menami *vývinový* a *vývojový*. Možno uviesť napr. *vývinový proces, vývinový stupeň, vývinové štádium, vývinová etapa* (popri *vývojový proces, vývojové štádium*), ale iba *vývojové pracovisko, vývojové dielne.*

V dvojici slov *vývin* a *vývoj*, resp. *vývinový* a *vývojový* možno teda pozorovať v súčasnosti zreteľnú tendenciu k významovej diferenciácii. Pri odvodeninách od zvratnej podoby *vyvinúť sa, vyvíjať sa* prevažuje podstatné meno *vývin* a prídavné meno *vývinový*, pri odvodeninách od podoby *vyvinúť, vyvíjať* popri slovesnom podstatnom mene *vyvíjanie* sa uplatňuje skôr podstatné meno *vývoj* a prídavné meno *vývojový.*

Ján Horecký

SPRÁVY A POSUDKY

Slovná zásoba spisovnej slovenčiny z vývinového hľadiska

(HABOVŠTIAKOVÁ, K.: Slovná zásoba spisovnej slovenčiny z vývinového hľadiska. Monografie Pedagogickej fakulty v Nitre. Séria: Spoločenské vedy. Nitra, Pedagogická fakulta v Nitre 1987. 401 s.)

Výskum slovenskej slovnej zásoby z viacerých aspektov bol dlhodobým pracovným záujmom autorky recenzovanej práce — doc. PhDr. K. Habovštiakovej, CSc. V obsiahlej monografii autorka podáva syntézu svojho bádateľského úsilia v oblasti vývinu slovnej zásoby slovenčiny za ostatných dvesto rokov.

Pri koncipovaní diela vychádzala jednak zo svojich starších štúdií o Bernolákovej a Štúrovej spisovnej slovenčine a o slovenčine v predspisovnom období, z československej a zahraničnej odbornej jazykovednej literatúry, jednak zo slovníkových kartoték Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV v Bratislave.

V prvej kapitole sleduje vývin slovnej zásoby v diachronickej línii od Bernolákovej kodifikácie až po súčasnosť. Osobitne si všíma nárečový pôvod slov v Bernolákovom Slovári (využíva pritom aj najnovšie výsledky jazykového zemepisu). Oceňuje Bernolákov normatívny postoj k slovnej zásobe spisovnej slovenčiny a jeho úsilie o odlíšenie slovenských lexikálnych prvkov od českých. V súvislosti s hodnotením slovnej zásoby nárečového pôvodu je pozoruhodná citovaná myšlienka Ľ. Štúra, že spisovná lexika sa môže obohacovať zo všetkých slovenských nárečí.

Pri sledovaní problematiky vzťahu spisovnej slovenčiny k nárečiam i pri analýze vzťahu slovnej zásoby spisovnej slovenčiny k češtine a k lexikálnym

výpožičkám z cudzích jazykov autorka si pozorne všíma postoje jednotlivých kodifikátorov (Bernolák, Štúr, Hattala, Czambel) k naznačeným problémom a zároveň vyjadruje aj stanoviská súčasnej jazykovedy.

Pri hodnotení vzťahu slovnej zásoby spisovnej slovenčiny k češtine si všíma historické korene pôsobenia češtiny na slovenčinu a berie do úvahy úlohu češtiny pri formovaní spisovnej slovenčiny v jednotlivých vývinových etapách. V tejto časti by sa žiadalo venovať viac pozornosti hodnoteniu súčasnej slovnej zásoby spisovnej slovenčiny vo vzťahu k češtine na základe Česko-slovenského slovníka (Veda 1979).

Pri interpretácii slov cudzieho pôvodu K. Habovštiaková prizerá na podmienenosť preberania lexikálnych výpožičiek dobovými historickými, spoločensko-politickými a kultúrnymi činiteľmi a poukazuje na fungovanie prevzatých cudzích slov v jednotlivých sférach ich používania. V centre jej pozornosti nie sú len „klasické" lexikálne výpožičky z latinčiny, maďarčiny a nemčiny, ale aj menej výrazné skupiny lexikálnych prevzatí z ruštiny, angličtiny, francúzštiny, taliančiny a iných jazykov.

V druhej kapitole *Vývinová dynamika slovnej zásoby spisovnej slovenčiny* autorka sleduje vývinovú dynamiku v onomaziologickej rovine (príčiny zániku slov, procesy univerbizácie a multiverbizácie, kvantitatívny rast slovnej zásoby a niektoré vývinové procesy v oblasti tvorenia slov).

V tretej kapitole sa uvažuje o príčinách jazykových zmien. Autorka rozoberá zmeny zapríčinené vývinom gramatickej stavby (pri substantívach, pri slovesách, pri adjektívach). Z hľadiska súčasnej jazykovej kultúry je zaujímavý výklad o vzniku prísloviek, najmä o adverbializácii (prostých a predložkových) pádov. Poukazuje aj na pravopisné problémy (písanie spolu či osve), ktoré vznikajú pri takýchto prechodných prípadoch. Ďalej si všíma vývinové zmeny spôsobené psychickými činiteľmi (napr. pri metonymii, pri synekdoche, pri metaforách). V tejto súvislosti upozorňuje na úlohu expresivity a expresivizácie vo vývine slovnej zásoby a na spôsoby vyjadrenia expresívnych obsahov vedomia.

Osobitnú pozornosť venuje autorka aj zmenám, ktoré vo vývine slovnej zásoby zapríčiňujú mimojazykové (kultúrno-historické) činitele. Vznik novej mimojazykovej skutočnosti spôsobuje napríklad preberanie cudzích slov, kalkovanie slovotvornej štruktúry cudzieho slova, preberanie sémantickej motivácie cudzieho slova i tvorenie nových slov rozličnými postupmi (mutačný, modifikačný, transpozičný). Naznačili sa aj príčiny zániku (ústupu) pomenovaní a zániku pôvodnej sémantickej motivácie slova. V závere poslednej kapitoly sa K. Habovštiaková dotýka problematiky zámerného rozvíjania slovnej zásoby spisovateľmi, básnikmi (slovné hry, neologizmy, inovácie) a prekladateľmi. Všetky naznačené procesy a zmeny ilustruje vhodnými, výstižnými príkladmi.

Monografia K. Habovštiakovej je prvé, širšie koncipované syntetické spracovanie slovnej zásoby spisovnej slovenčiny z diachronického hľadiska s osobitným zreteľom na súčasný jazykový stav. Autorka pritom využila dlhoročnú lexikografickú prax a zúročila i mnohoročné skúsenosti úspešnej vysokoškolskej učiteľky historickojazykovedných disciplín.

Vzhľadom na to, že slovná zásoba je jednou zo základných jazykových rovín a predstavuje otvorený systém podliehajúci vývinovým zmenám, je Ha-

bovštiakovej monografia vítaným prínosom k poznaniu súčasného i staršieho vývinového stavu nášho jazyka. Hoci ide o prácu s teoretickým zameraním, má dosah i na jazykovú prax a má čo povedať i širšej slovenskej kultúrnej verejnosti.

Ema Krošláková

Čísla o češtine

(TĚŠITELOVÁ, M. a kol.: O češtině v číslech. Praha, Academia 1987. 208 s.)

Matematicko-štatistické metódy sa v jazykovede využívajú na získanie údajov, ktoré rozširujú a prehlbujú naše poznatky o jazyku. Exaktný opis jazyka sa však získaním údajov nekončí. Dôležitá je ich interpretácia, ich výklad a vzájomné porovnanie, pretože osihotený číselný údaj nemusí nič hovoriť o charaktere skúmaného textu. A práve výklad štatistických údajov získaných kvantitatívnou analýzou súčasnej češtiny si zvolil za cieľ kolektív autorov publikácie *O češtině v číslech.*

O konečnom výsledku exaktného opisu jazyka sa rozhoduje už pri výbere materiálu. Autori uvedenej knižky vychádzajú predovšetkým z faktov o vecnom štýle, pri ktorom rozlišujú tri zložky (štýly): publicistický, odborný a administratívny štýl. Bokom však nenechávajú ani umelecký štýl. Vyberajú pritom také číselné údaje, ktoré by podľa ich názoru mal poznať každý používateľ českého jazyka.

Kniha obsahuje 60 kapitoliek rozdelených do siedmich oddielov. Strohosť štatistických údajov sa autori snažili čo najviac neutralizovať, preto na svoje výklady zvolili formu vedecko-popularizačných článkov. Popularizácia výsledkov výskumu získaných exaktnými metódami je neľahká úloha. Môžeme však povedať, že vo veľkej väčšine príspevkov sa autorom ich zámer vydaril.

Čo všetko nájdeme v tejto knižke? Prvý oddiel *Čísla o slově* prináša údaje o počte a frekvencii českých slov, pričom sa zistené fakty porovnávajú s údajmi o počte a frekvencii slov v iných jazykoch (slovenčina, ruština, angličtina a i.). Sú tu aj informácie o frekvencii slov zo slovnodruhového hľadiska, ktoré potvrdzujú intuitívne predpoklady (ak máme na mysli čitateľa neodborníka). Zaujímavé je porovnanie desiatich najčastejších podstatných mien, prídavných mien a slovies v publicistike, v odbornej češtine a v administratívnych textoch. Všetky tri štýlové oblasti majú v prvej desiatke niekoľko rovnakých podstatných mien *(rok, doba, práce),* niektorými sa zhodujú dva štýly (napr. *den* a *úkol* v publicistike a administratíve), ale sú tu aj slová špecifické, dané tematickým zameraním (slovo *strana* v publicistike, *teorie* v odbornom štýle, *pracovník, závod, ředitel, podnik, oddělení* v administratíve). Pri prídavných menách sa konštatuje výrazná závislosť od tematiky a štýlu, pri slovesách zasa prevaha a relatívna ustálenosť frekvencie modálnych slovies.

Oddiel s názvom *Čísla o významu slova* obsahuje kapitolky bohaté na množstvo číselných údajov o jednotlivých slovách, napr. o slove *doba,* ktoré je

najčastejším českým podstatným menom na vyjadrenie časových údajov, o slove *celý*, ktoré je najčastejším prídavným menom a pod. Ďalej sa tu porovnáva frekvencia slov s podobným významom *(závod — podnik, úkol — úloha — role* a pod.), pričom sa berie do úvahy nielen ich celková frekvencia, ale aj ich výskyt v slovných spojeniach, rozdiely v ich významovej štruktúre a dôsledky týchto skutočností na jazykovú kultúru. Okrem plnovýznamových slov si autori všímajú aj vybrané slová z neplnovýznamových slovných druhov, najmä predložky.

V tretej a štvrtej kapitole nájde čitateľ príťažlivo spracované fakty o výskyte hlások, hláskových skupín, slabík a písmen v českých textoch. Jednotlivé fakty sa tu presvedčivo vysvetľujú a zdôvodňujú. Najčastejšie sa vyskytujú tie hlásky, ktorých artikulácia je najjednoduchšia. Výrazné je aj úsilie o zrozumiteľnosť jazykového prejavu (hovoreného) i za nepriaznivých okolností (hlučné prostredie, veľká vzdialenosť, slabší sluch poslucháča). Preto sa často vyskytuje kombinácia záverovej spoluhlásky a nasledujúcej samohlásky, vytvárajúca artikulačný kontrast.

Najsviežejším štýlom sú napísané kapitolky o písmenách, v ktorých nájdeme zdôvodnenie nevyhnutnosti poznať údaje o frekvencii jednotlivých písmen. Tieto údaje súvisia s ekonomikou záznamu a prenosu textových informácií, ovplyvnili usporiadanie klávesníc písacích strojov a využili sa pri dešifrovaní vojenských kódovaných správ. S využívaním ďalekopisu a moderných informačných systémov zas súvisí potreba dodržiavať diakritické znamienka, pretože ich neprítomnosť môže zmeniť zmysel textu a spôsobiť závažné nedorozumenia, ako to vyplýva aj z uvedených príkladov: *sortiment plastů — sortiment plášťů, horké prameny — hořké prameny* (s. 115). Kapitolka o dĺžke slova obsahuje aj príklady dlhých slov, ktoré sa dajú v češtine utvoriť *(nejnezpravděpodobnostňovávatelnějši, nejzdevětadevadesáteronásobitelnější)*. Prakticky je zameraný aj článok o začiatočných písmenách. Poznatky o ich frekvencii sú užitočné napríklad pri zostavovaní rozličných kartoték a súpisov.

Piaty a šiesty oddiel prinášajú syntaktickú problematiku, a to údaje o jednoduchej vete a o súvetí. Pre jazykovú kultúru je závažné zistenie, že viac ako tri štvrtiny všetkých substantívnych prívlastkov tvoria genitívne prívlastky, ktoré často utvárajú dlhé reťazce sťažujúce komunikáciu (s. 127). Pri údajoch o dĺžke českej vety sa konštatuje, že tieto čísla nám môžu pomôcť pri diferenciácii textov a štýlov, pri sledovaní vývoja štýlu autora, pri riešení problému sporného autorstva a pod. (s. 143).

V kapitolkách o kvantitatívnej charakteristike súvetí sa sledujú typy súvetí, počet viet v súvetiach, dĺžka súvetí, pričom sa stále zdôrazňuje štylistická podmienenosť jednotlivých javov. Na predlžovanie súvetí vplýva veľa faktorov, najmä obsah textu a jeho myšlienková zložitosť. Preto sa dlhé súvetia objavujú najviac v odborných textoch. S osobitným zámerom sa dlhé súvetia využívajú v umeleckej próze. (V českej literatúre využíva extrémne dlhé súvetia napríklad B. Hrabal, v slovenskej J. Johanides.)

Pre bežné jazykové prejavy (hovorový štýl) je naopak typické úsilie o skracovanie súvetí. Tento jav je podmienený snahou o ekonomické vyjadrovanie a jeho výsledkom je prehľadnosť a zrozumiteľnosť jazykových prejavov (s. 155).

Siedmy oddiel knižky prináša pohľad na vzťah štylistiky a štatistiky, na

možnosti využitia exaktných metód pri určovaní autorstva textov, pri štúdiu typologickej príbuznosti jazykov a vysvetľuje prístupnou formou podstatu a využitie glotochronológie, ktorá prispieva k časovému určovaniu vzniku jazykov. Autorom tu však nešlo o úplné vymenovanie možností uplatniť štatistické metódy pri skúmaní jednotlivých jazykových javov. Chceli naznačiť široké možnosti využitia týchto metód v jazykovede, predovšetkým v štylistike.

Číselné údaje o jazyku sú prínosom vtedy, ak sú presné. Záujemcov o túto knižku preto upozorňujeme na malú nepresnosť, ktorá sa v knihe objavila zrejme iba nedopatrením. Ak je totiž koeficient rozvíjania mena podielom počtu prídavných mien a podstatných mien a ak je pre češtinu väčší než pre ruštinu, nemôžu byť podstatné mená v ruštine rozvíjané viac než v češtine, ale naopak.

Z posledných dvoch kapitoliek knižky sa čitateľ dozvie o postupe a vývoji získavania číselných údajov o jazyku a o perspektívach kvantitatívnej lingvistiky, ktorej rozvoj bezprostredne súvisí z rozvojom modernej výpočtovej techniky (s. 196).

Vzhľadom na široký záber a tematickú rôznorodosť jednotlivých častí knižky sme sa nemohli zmieniť o všetkom, čo táto publikácia obsahuje. Svojím obsahom i formou spracovania môže podnietiť záujem čitateľa nielen o výsledky kvantitatívnej lingvistiky, ale aj o jazykovednú a jazykovú problematiku vôbec. Upozorňuje i na niektoré problémy jazykovej kultúry, ktoré sú aktuálne v češtine a — vzhľadom na blízkosť podmienok, v ktorých žijú dva jazyky — aj v slovenčine. Preto je táto kniha užitočná nielen pre českého čitateľa.

František Malec

Reprezentačná kniha o liečivých rastlinách

(VOLÁK, J. — STODOLA, J. — SEVERA, F.: Veľká kniha liečivých rastlín. Bratislava, Príroda 1987. 320 s.)

Reprezentačne vystrojená kniha o liečivých rastlinách, ktorá vyšla už r. 1983 v nemčine a z rúk iného autorského kolektívu vo francúzštine r. 1973, predstavuje typickú encyklopedickú publikáciu tematického typu. Popri úvodných výkladoch o základných pojmoch bylinkového liečiteľstva a stručnej histórii predstavuje 256 liečivých rastlín, bežne rastúcich v našej prírode.

Každá rastlina sa zobrazuje farebne a v príslušnom hesle sa uvádzajú základné údaje. Je prirodzené, že heslá sú spracovaná podľa jednoduchej schémy. V záhlaví sa uvádza slovenský i vedecký (latinský) názov, ale aj označenie triedy (zase slovensky aj latinsky). Tým je rastlina jednoznačne identifikovaná. Nikde sa však nemožno dočítať, prečo sa niektoré vedecké názvy uvádzajú najprv stojatým písmom a potom ešte v zátvorke je aj iný názov kurzívou. Takisto bez vysvetlenia sa uvádzajú tieto mená aj v abecednom registri latinských názvov.

V opise každej rastliny sa uvádza vždy jej morfologická charakteristika (typ rastliny, jej listy, kvety), potom miesto výskytu, čas zbierania a oblasť či spôsob používania. Všetky tieto údaje sa vyjadrujú krátkymi, jednoduchými vetami. V zhode s encyklopedickým charakterom sa každý opis začína priamym označením: *trváca bylina, trváca rastlina, jednoročná bylina, ker, strom* a pod. Len pri hesle *durman* za začína slovesom: *Je jedovatý ker...*

Schematický charakter hesla nedovoľuje veľkú variantnosť, lebo treba rešpektovať ustálenú terminológiu. Nie je však jasné, prečo sa striedavo používa *trváca bylina* a *trváca rastlina.* Niekedy sa pred základnou morfologickou charakteristikou uvádza isté hodnotenie, napr. *vysoký ker, vždyzelený ker* alebo *malý strom, jedovatý ker.*

Oveľa väčšie možnosti variácie dovoľuje výpočet prvkov, ktoré sú v opisovanej byline, resp. v drogách z nej pripravených. Ako typickú schému možno uviesť vetu *Droga obsahuje predovšetkým slizovité látky,* resp. typ *Podstatnou zložkou drogy je silica.* Rozvinutejší je dvojvetový typ: v prvej vete sa uvádza všeobecná vlastnosť drogy, v druhej sa po slove *obsahujú* uvádza výpočet zložiek. Napr. *Drogy voňajú a chutia príjemne horko. Obsahujú...* Alebo: *Gaštany sa priemyselne roztĺkajú a sušia. Obsahujú...* Osobitný je typ, kde sa sloveso *obsahovať* pripája k menu rastliny: *Droga je silno aromatická. Púškvorec obsahuje...*

Sympatická je zásada pravopisne adaptovať grécko-latinské názvy zložiek v drogách. Zásadne sa používajú zakončenia na *-ín (dulcín, ergotanín, ergokrytín,* nedopatrením ostal *endometrin* na s. 120). Zbytočná variantnosť je v názve *lanatosid* a *lanatozid* (s. 143; vhodnejšia je podoba *lanatozid).* V názve *cynoglozín* však nemožno ísť až k podobe *-zín,* lebo základom je *cynoglossa,* v ktorom sa časť *-glossa* vyslovuje ako *glosa,* nie *gloza,* s. 71). Nedoriešená ostáva otázka adaptovania koreňových morfém. Podľa našej mienky by sa v tendencii adaptovať na domácu podobu malo postupovať aj v koreňoch, preto namiesto podôb *napellín, lycozín, dulcamarín, rhoeadín* odporúčame podoby *napelín, lykozín, dulkamarín* a *readín.* Najmä v type *lykozín* a *dulkamarín* je to dôležité, lebo pôvodná podoba by mohla zvádzať k výslovnosti s hláskou *c.*

(Znalec latinčiny nemôže nechať bez povšimnutia dve nedôslednosti vo všeobecnom registri, kde sú heslá *aquae aromatica* namiesto *aquae aromaticae* a *olea medicinalis* namiesto *olea medicinalia* — v obidvoch prípadoch ide o plurál.)

Veľká kniha liečivých rastlín je skutočne reprezentačná. Dobre reprezentuje prácu vydavateľstva Príroda, rozširuje bylinkárske vedomosti do širokých vrstiev jednoduchým, ale účinným spôsobom, no čo je z nášho hľadiska najsympatickejšie: propaguje a uplatňuje ustálené slovenské mená rastlín.

Ján Horecký

Ks

SPYTOVALI STE SA

Perová vetrovka. — Pracovníci n. p. Fatran z Ružomberka sa obrátili na nás s prosbou o radu, ako majú nazvať jeden zo svojich nových výrobkov. Ide o zimné vetrovky, do ktorých sa vkladá vložka z peria. Sami uvažujú o pomenovaní *vetrovka s pérovou vložkou.*

Na prvý pohľad jednoduchý jazykový problém, ako totiž utvoriť vzťahové prídavné meno od podstatného mena *perie,* komplikujú vlastne dve veci: jednak rozpaky pri tvorení vzťahového adjektíva od substantív stredného rodu zakončených na *-ie* (vzor *vysvedčenie)* a jednak to, že ponukajúca sa podoba *perový* je homonymná s iným adjektívom a vzbudzuje asociácie viac so slovom *pero* ako so slovom *perie.* To boli zaiste aj dôvody, prečo sa ružomberskí výrobcovia obrátili na nás a prečo uvažujú o podobe *pérový* (s dlhým *é).*

Ani jedna z uvedených námietok však nemá takú povahu, žeby podoba prídavného mena *perový,* utvorená od slova *perie,* neobstála. Je pravda, že od substantív stredného rodu typu *vysvedčenie* sa vzťahové prídavné mená tvoria zriedkavejšie. Na potvrdenie stačí uviesť slová ako *pohorie, námestie, zavažie, bodľačie, osrdie, pritmie, obdobie, utrpenie* atď., pri ktorých vzťahové adjektíva nejestvujú. Pri niektorých substantívach tohto typu sa však celkom prirodzene tvoria vzťahové adjektíva na *-ný: tvaroslovie — tvaroslovný, bájoslovie — bájoslovný, zbožie — zbožný, výročie — výročný, ovocie — ovocný, údolie — údolný.* A napokon pri niektorých sa uplatňuje aj prípona *-ový,* napr. *šúpolie — šúpoľový, droždie — drožďový, lešenie — lešeňový, napätie — napäťový, priedomie — priedomový.* Vyjadrovacia potreba v súčasnosti rozširuje tvorenie vzťahových adjektív práve touto príponou. Preto ak treba utvoriť adjektívum od slova *perie,* niet formálnych námietok proti podobe *perový.* Jej opodstatnenosť podporuje aj jestvujúce adjektívum *páperový* pri blízkom slove *páperie (páperové paplóny).* Napokon v súčasnosti výroba ponúka už aj *páperové vetrovky,* t. j. vetrovky plnené páperím. Je samozrejmé, že pri plnení tepelných vložiek perím a páperím ide z vecného hľadiska o rozdielne veci.

Ani homonymia adjektíva *perový* (od substantíva *perie)* s adjektívom *perový* (od substantíva *pero)* nie je pri dorozumievaní vážnou prekážkou. V jazyku je takýto jav bežný, čo potvrdzujú také prípady ako *morčací, morčí* (k *morka)* a *morčací, morčí* (k *morča), raketový* (k *raketa* v tenise) a *raketový* (k *raketa* vo vojenskej oblasti) a pod. Jazyková situácia a kontext jednoznačne určujú, o ktoré homonymum práve ide. Aj v našom prípade v kontexte výroby alebo nákupu vetroviek môže ísť pri spojení *perová vetrovka* iba o vetrovku, ktorej súčasťou je perie, nie pero. Homonymné adjektívum *perový* poznáme zasa zo spojení *perová kresba, perová farba* (v litografii), *perový negatív* (v polygrafii).

Ružomberským výrobcom možno odporúčať ako vhodné pomenovanie vetrovky, ktorá má tepelnú vložku z peria, pomenovanie *perová vetrovka* (pravdaže, nie *„pérová").* V odevníckom názvosloví to bude presnejšia podoba *vetrovka s perovou vložkou.*

Mária Pisárčiková

Odmódniť, odluxusniť. — Š. B. z Bratislavy nám napísal: „Pracujem ako kvalitár v jednej z bratislavských predajní. Náplňou mojej práce je aj preceňovanie tovaru, resp. jeho preraďovanie z kategórie luxus do nižšej kategórie, čo sa odráža aj na jeho cene. Neviem však, ako nazvať takýto preradený tovar. Pracovne hovoríme o *odmódnení*, resp. o *odluxusnení* tovaru, ale nevieme, či tieto výrazy obstoja aj z jazykového hľadiska. Napíšte mi, prosím, Váš názor."

Rozpaky nášho čitateľa pri používaní výrazov *odmódniť*, resp. *odluxusniť* sú celkom pochopiteľné: ide o nové a pomerne nezvyčajne pôsobiace výrazy, ktoré zatiaľ nezachytávajú jazykové príručky a ktoré nie sú časté ani v bežnej komunikácii. To však neznamená, že ide o zle utvorené alebo významovo nepriezračné výrazy. Dokazujú to napokon aj výsledky malej ankety týkajúce sa významu týchto slov. Jej účastníci sa zhodli v tom, že ide o slová s významom „zbaviť prvkov módnosti, t. j. hodnotenia niečoho ako módneho výrobku", resp. „zbaviť prvkov luxusnosti, t. j. hodnotenia niečoho ako luxusného výrobku".

Výrazy *odmódniť*, *odluxusniť* sú z jazykovej stránky v poriadku. Zaraďujú sa do pomerne veľkej skupiny slovies utvorených pomocou predpony *od-* s významom „zbaviť toho, čo označuje základové slovo". Patria sem napr. slová *odhlučniť* „zbaviť hlučnosti", *odkôstkovať* „zbaviť kôstky, kôstok", *odchlpiť* „zbaviť chlpov", *odvodniť* „zbaviť vody".

Hoci sú slová *odmódniť* a *odluxusniť* dobre utvorené a významovo priezračné, sú štylisticky príznakové tým, že ich používanie je obmedzené iba na sféru obchodu. Ide teda o profesionalizmy, ktoré majú miesto pri bežnom dorozumievaní na pracovisku. Tieto výrazy sa však zatiaľ nevyskytujú v oficiálnom styku ani v odborných dielach. Vo všetkých týchto prípadoch vhodnejšie vyznievajú štylisticky neutrálne vyjadrenia, ktoré majú aj terminologickú platnosť: *preceniť tovar*, resp. *zlacniť tovar*.

Katarína Hegerová

Ako je to slovom mrzký? — T. Cifrová z Nižnej bola prekvapená, keď mnohí jej priatelia označili slovo *mrzký*, ktoré ona bežne používa, za nezvyčajné. Preto nám napísala, aby sme jej vysvetlili, aký význam má toto slovo a kde ho možno použiť.

Slovo *mrzký* je súčasťou slovnej zásoby spisovnej slovenčiny. Má tieto významy: 1. škaredý — možno použiť aj synonymá *nepekný*, *špatný*, *ošklivý*, *odporný* atď.; 2. zlý — možno ho nahradiť aj synonymami *podlý*, *ohavný*, *nízky* atď.

Slovo *mrzký* ako rovnocenné synonymum sa dá teda využiť napr. v spojeniach *škaredá (mrzká) tvár*, *nepekný (mrzký) obraz* alebo *podlý (mrzký) čin* a pod.

Kniha J. Mistríka *Frekvencia slov v slovenčine* uvádza slovo *mrzký* ako málo frekventované. Preto je možné, že mnohí používatelia ho nemajú v aktívnej slovnej zásobe a znie im cudzo. Okrem toho slovo *mrzký* nie je rozšírené ani vo všetkých slovenských nárečiach. Známejšie zrejme bude ľuďom

zo stredoslovenskej nárečovej oblasti (najmä z Oravy a Liptova), zo Spiša a z okolia Trenčína a Hlohovca, kým vo východnej a západnej časti Slovenska je menej známe a v nárečiach týchto oblastí sa nepoužíva.

Emil Pícha

Kedy písať iniciálovú skratku s medzerou? — L. Krajčiová z Bratislavy: „Pracujem vo Výskumnom a vývojovom ústave drevárskeho a nábytkárskeho priemyslu v Bratislave. V písomnom styku s podnikmi našej výrobno-hospodárskej jednotky veľmi často používam skratku názvu ústavu. Chcela by som vedieť, ako sa správne píše táto skratka: s medzerou *VVÚ DNP* alebo bez medzery *VVÚDNP.*"

Iniciálové skratky viacslovných názvov organizácií, inštitúcií, podnikov a pod. sa píšu bez medzery, napr. *Komunistická strana Československa — KSČ, Československý zväz telesnej výchovy — ČSZTV, Slovenská akadémia vied — SAV, Slovenská vysoká škola technická — SVŠT, Výskumný ústav inžinierskych stavieb — VÚIS, Slovenské závody technického skla — SZTS.* Ak však viacslovný názov obsahuje aj názov hoci relatívne samostatnej časti alebo zložky organizácie, inštitúcie, podniku a pod., potom sa skratka takéhoto názvu píše s medzerou medzi časťou, ktorá zodpovedá názvu tejto zložky, a časťou, ktorá zodpovedá názvu organizácie, inštitúcie, podniku a pod., napr. *Slovenský ústredný výbor Československého zväzu telesnej výchovy — SÚV ČSZTV, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied — JÚĽŠ SAV, Fakulta architektúry Slovenskej vysokej školy technickej — FA SVŠT.* Medzera v uvedených skratkách plní vlastne takú funkciu ako veľké začiatočné písmeno na začiatku názvu vyššej organizačnej jednotky (porov. L. Dvonč: Písanie skratiek viacslovných vlastných mien. Kultúra slova, *19,* 1985, s. 146—151). V praxi sa vyskytujú aj iniciálové skratky s dvoma medzerami, ktorými sa naznačuje závislosť, resp. ďalšie členenie v štruktúre organizácie, napr. *výbor Futbalového zväzu Slovenského ústredného výboru Československého zväzu telesnej výchovy — VFZ SÚV ČSZTV.*

Podľa naznačených princípov písania skratiek viacslovných vlastných mien možno povedať, že o tom, či skratku *VVÚ DNP* písať s medzerou alebo bez medzery, teda *VVÚDNP,* rozhoduje to, či časť *drevársky a nábytkársky priemysel* je samostatným názvom nadriadenej organizačnej jednoky, napr. generálneho riaditeľstva, alebo nie. Ak ide o názov nadriadenej organizačnej jednotky, teda ak druhou časťou sa vyjadruje príslušnosť k vyššej organizačnej jednotke, potom sa iniciálová skratka píše s medzerou — *VVÚ DNP.* Pravda, aj v písanej podobe názvu ústavu sa to musí odraziť tak, že sa v slove *drevársky* bude písať veľké začiatočné písmeno, teda *Výskumný a vývojový ústav Drevárskeho a nábytkárskeho priemyslu.* Ak v názve ústavu druhá časť nevyjadruje príslušnosť k nadriadenej organizačnej jednotke, ale sa ňou vyjadruje iba zameranie výskumnej oblasti ústavu a funguje ako neoddeliteľná súčasť názvu, píše sa názov ústavu s veľkým začiatočným písmenom iba na jeho úplnom začiatku *(Výskumný a vývojový ústav drevárskeho a nábytkárskeho priemyslu)* a iniciálová skratka sa píše bez medzery *VVÚDNP.* Ako vidieť, definitívnu odpoveď na položenú otázku si budú môcť na základe

naznačených zásad dať až sami pracovníci výskumného ústavu, ktorí by mali najlepšie poznať organizačnú štruktúru svojej výrobno-hospodárskej jednotky.

Matej Považaj

Bageta, pageta, maxirožok. — D. Zavadská z Humenného napísala do redakcie Kultúry slova, že medzi pekárskymi výrobkami sa objavil nový druh pečiva, ktorý má rozličné pomenovania: *bageta, pageta, maxirožok.* Pisateľku zaujíma, ktoré z týchto slov treba používať v spisovnom jazyku. Pripája aj otázku, či má slovo *bageta* pôvod v taliančine.

U nás pomerne nový pekársky výrobok — dlhý rovný „rožok" pečený z bielej múky — dostal meno *bageta.* Toto pomenovanie neprekvapuje toho, kto pozná (čo i len z filmov) najznámejší druh francúzskeho chleba v podobe dlhých úzkych predmetov, ktoré ponáhľajúcim sa Francúzom vyčnievajú z tašiek alebo vytŕčajú z vrecák. Tento chlieb sa po francúzsky volá *la baguette.* Francúzske slovo *la baguette* bolo priamym podnetom na pomenovanie podobného výrobku u nás; slovenčine sa prispôsobilo veľmi ľahko — tak ako v minulosti mnohé iné slová, napr. *plaketa, kroketa, vineta, pineta, bareta, cigareta, etiketa.* Všetky tieto slová sa dobre zaradili do slovenského gramatického systému, pretože majú zakončenie ako domáce slová vzoru *žena.* Isté váhanie by mohlo nastať pri tvorení genitívu množného čísla. Ten sa tvorí predĺžením poslednej kmeňovej slabiky a tzv. nulovou príponou: *kroketa — krokiet, cigareta — cigariet.* Tak treba tvoriť príslušný tvar aj od slova *bageta: kúpiť päť bagiet, kôš čerstvých bagiet.*

Podoba *„pageta"* nie je odôvodnená a treba ju pokladať za chybnú. V názve *maxirožok* do istej miery prekáža to, že výrobok nemá podobu zahnutého rožka, ale je to rovný dlhý útvar. Niektoré pekárne pečú aj rozmerovo väčšie rožky a tie sa práve hovorovo volajú *maxirožky.* Pomenovanie *maxirožok* teda okrem toho, že je štylisticky príznakové, nie je ani významovo jednoznačné.

Ak sme uviedli, že slovo *bageta* sme prevzali z francúzštiny, treba ešte dodať, že nejde o pôvodné francúzske slovo. Francúzi ho prevzali z taliančiny, kde slovo *bacchetta* (vysl. *bakketta)* znamená toľko čo *tyčka, paličká, taktovka.* Tieto významy sa prebrali aj do francúzštiny. Podľa podoby tyčky, paličky sa týmto slovom pomenoval aj druh chleba, ďalej palička na bubon, pozdĺžny švík na pančuche, v stavebníctve lišta, v odevníctve klin, cvik atď. U nás sa toto slovo využíva ako pomerne nové pomenovanie iba na označenie dlhého úzkeho bieleho pečiva.

Mária Pisárčiková

Požiarny, požiarový, požiarnický. — M. Urbanovský zo Šenkvíc: „Pri príležitosti stého výročia trvania organizovanej požiarnej ochrany v Šenkviciach v okrese Bratislava-vidiek vyšla tlačou publikácia *Sto rokov dobrovoľnej požiarnej ochrany v Šenkviciach.* Keď som písal o uvedenej knihe glosu či recenziu do časopisu a novín, našiel som v jazykových príručkách tri prí-

davné mená, v ktorých základe je slovo *požiar,* a to *požiarny, požiarový* a *požiarnický.* Zaujímalo by ma, aký význam majú uvedené prídavné mená, s ktorým slovom súvisia a kedy sa používajú."

Prídavné mená *požiarny* a *požiarový* sú vzťahové prídavné mená v širokom zmysle, vyjadruje sa nimi vzťah k požiaru. Táto súvislosť prídavných mien *požiarny* a *požiarový* s podstatným menom *požiar* sa naznačuje v niektorých jazykových príručkách aj tým, že sú prihniezdované pri hesle *požiar* (porov. Krátky slovník slovenského jazyka, 1987, ale aj Pravidlá slovenského pravopisu, 11. vyd. 1971). V Slovníku slovenského jazyka III (1963, s. 410) sa prídavné meno *požiarový* spracúva v rámci hesla *požiar,* kým prídavné meno *požiarny* sa spracúva samostatne a vykladá sa takto: určený na likvidáciu, zamedzenie požiaru; slúžiaci na ochranu pred požiarom; zamedzujúci možnosť požiaru. V súčasnej jazykovej praxi sa však prídavné meno *požiarový* využíva veľmi málo, o čom nás presvedča aj lexikálna kartotéka Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV, v ktorej sme nenašli ani jeden doklad na toto prídavné meno zo súčasných textov. A tak jediný doklad na prídavné meno *požiarový* máme ten, ktorý sa uvádza v Slovníku slovenského jazyka a v Krátkom slovníku slovenského jazyka *(požiarový priestor).* Prídavné meno *požiarový* je však slovotvorným základom na utvorenie podstatného mena *požiarovosť* s významom „priemerný počet požiarov za isté obdobie" (slovníky toto slovo zatiaľ neuvádzajú, ale máme ho doložené v lexikálnej kartotéke z dennej tlače).

Prídavné meno *požiarny* sa používa v spojeniach *požiarny zbor* (= zbor určený na likvidáciu požiaru), *požiarny poriadok* (= poriadok obsahujúci zásady na zamedzenie a likvidáciu požiaru), *požiarny technik* (= pracovník starajúci sa o požiarnu ochranu a likvidáciu požiarov), *požiarny útvar* (= útvar určený na likvidáciu požiarov), *požiarna technika* (= technika slúžiaca na likvidáciu požiaru), *požiarna zbrojnica* (= budova, v ktorej je uložená technika na likvidáciu požiaru), *požiarna ochrana* (= činnosť zameraná na predchádzanie požiarom aj na ich likvidáciu) atď.

Prídavné meno *požiarnický* je utvorené od podstatného mena *požiarnik,* má význam „súvisiaci s požiarnikmi" a používa sa v spojeniach *požiarnický dozor* (= dozor, ktorý vykonávajú požiarnici), *požiarnické skúšky* (= skúšky, ktoré vykonávajú požiarnici), *požiarnické vozidlo* (= vozidlo, ktoré používajú požiarnici) atď. V niektorých prípadoch sa s tým istým podstatným menom môže spájať aj prídavné meno *požiarny,* aj prídavné meno *požiarnický,* napr. *požiarny rebrík — požiarnický rebrík.* V prvom prípade sa vyzdvihuje okolnosť, že rebrík sa používa pri likvidácii požiaru, v druhom prípade zasa to, že rebrík používajú požiarnici.

Z naznačeného používania prídavných mien *požiarny* a *požiarnický* a zo stručných výkladov, ktoré sme pri jednotlivých spojeniach uviedli, možno dobre postihnúť rozdiel vo význame slov *požiarny* a *požiarnický.* Prídavné mená *požiarny* a *požiarový* sú synonymné (rovnoznačné) , no v jazykovej praxi sa v súčasnosti takmer výlučne používa prídavné meno *požiarny.*

Matej Považaj

KULTÚRA SLOVA, časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV. Ročník 22, 1988, č. 6. VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Hlavný redaktor PhDr. Ján Kačala, DrSc., člen korešpondent SAV. Grafická úprava Oto Takáč. Technická redaktorka Marta Michalíková. Vychádza desaťkrát ročne. Ročné predplatné Kčs 30 —, jednotlivé čísla Kčs 3 —. Rozširuje, objednávky a predplatné prijíma PNS — ÚED Bratislava, ale aj každá pošta a doručovateľ. Objednávky do zahraničia vybavuje PNS — Ústredná expedícia a dovoz tlače, Gottwaldovo nám. 6, 817 59 Bratislava. Vytlačili TSNP Martin, závod Ružomberok v máji 1988. Rukopis odovzdaný do výroby 18. 3. 1988. Registr. zn. F-7050.

Distributed in the Socialist countries by SLOVART Ltd., Gottwaldovo nám. 6, 817 64 Bratislava, Czechoslovakia. For all other countries distribution rights are held by KUBON and SAGNER, Inhaber Otto Sagner, Postfach 34 01 08, D-8000 München 34, West Germany.

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1988

Cena Kčs 3,—